

ДНЕВНИКЪТЪ

(стенографически)

на

XV-то обикновено Народно събрание.

Първа редовна сесия.

— 9 —

XXVI заседание, петък, 25 ноември 1911 г.

(Открито отъ председателя г. д-ръ С. Даневъ, въ 2 ч. 55 м. слѣдъ пладне)

Прѣдседателъ: (Звъни) Засѣданието се отваря. Моля секретаря г. Стоянъ Бурмовъ да прочете списъка на г. г. народнитѣ прѣдставители.

Секретарь С. Бурмовъ: (Прочита списъка. Отсъствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Желѣзъ Абаджиевъ, Хафузъ Алиевъ, Никола Алтимирски, Иванъ Балтаджиевъ, Димитъръ х. Ваневъ, Стефанъ Бояджиевъ, Маринъ Гайдовъ, Михаилъ Георгиевъ, Стефанъ Георгиевъ, Мурадъ-бей Джевдедовъ, Василъ Димчевъ, Добри Добревъ, Димитъръ Драгиевъ, Стефанъ Дрънковъ, Христо х. Димитровъ, Димитъръ Икономовъ, Василъ Константиновъ, Константинъ Кръстевъ, Георги Маджаровъ, Руфи Махмудовъ, Мехмедали Герей Месудовъ, Минко Михайловъ, Цани Миховъ, Ахмедъ-бей х. Неджибъ-беевъ, Петъръ Папанчевъ, Иванъ Пецовъ, Иванъ Поповъ, Василъ Радоевъ, д-ръ Василъ Радославовъ, Иванъ Русевъ, Стоянъ Русевъ, д-ръ Константинъ Списаревски, Ганчо Торомановъ, Цонко Харбовъ, д-ръ Андрей Ходжовъ, Георги Христовъ, Христо Цаневъ, Илия Цвѣтковъ, Никола Чанковъ, Тодоръ Чочевъ и Димитъръ Яблански)

Прѣдседателъ: Отъ 212 народни прѣдставители, отсъствуватъ 41 души; слѣдователно, има нужното число народни прѣдставители, за да се конституира Събранието и да пристъпи къмъ работа.

Има да съобща на Народното събрание, че съмъ разрѣшилъ отпускъ на търновския народенъ прѣдставителъ г. Маринъ Гайдовъ — 2 дена; на търновския народенъ прѣдставителъ г. Кръстю Попкръстевъ — 4 дена; на поповския народенъ прѣдставителъ г. Ганчо Торомановъ — 1 денъ; на ескиджумайския народенъ прѣдставителъ г. Добри Добревъ — 2 дена.

Освѣнъ това, шуменскиятъ народенъ прѣдставителъ Дечко Ченгелиевъ иска 10-дневенъ отпускъ, по важни домашни причини. Понеже се е ползувалъ вече съ 5-дневенъ отпускъ, прѣдседателството му разрѣши други 5-дневенъ, но не повече; за повече ще има думата Народното събрание; затова моля

ония г. г. народни прѣдставители, които сж съгласни да се разрѣши на шуменския народенъ прѣдставителъ г. Дечко Ченгелиевъ 5-дневенъ отпускъ, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Постъпило е едно питане отъ търновския народенъ прѣдставителъ г. Димитъръ Страшимировъ, къмъ г. министра на външнитѣ работи и изповѣданията, съ слѣдующето съдържание: (Чете)

„1. Кои сж неговитѣ точни свѣдѣния за клането въ Шипъ (Македония) надъ наши съотечественици (съплеменици).

„2. Какви мѣрки е взелъ за възможно дипломатическо въздѣйствиe, за да не се развие още понататкъ злодѣйството на една педа отъ нашата граница.

„3. Не счита ли, че безучастно отношение отъ наша страна къмъ кръвнината би било петно за народното ни достойнство, и накрай

„4. Какво и кое ефикасно срѣдство г. министърътъ прѣпоръчва за успокоение на възмутената обществена свѣсть въ България?“

Това питане ще се съобщи на г. министра на външнитѣ работи и на изповѣданията въ течение на днешното засѣдание и, съгласно правилника, ще му се даде надлежния отговоръ въ идущето засѣдание.

Пристъпваме къмъ дневния редъ — общи дебати по бюджета за 1912 г.

Прѣдседателъ: Има думата видинскиятъ народенъ прѣдставителъ, г. Ванко Георгиевъ.

В. Георгиевъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Едно особено явление биеше силно на очи както при дебатитѣ по отговора на тронното слово, така и при дебатитѣ по бюджета: отъ тази трибуна опозиционнитѣ депутати се отнасяха къмъ отговора на тронното слово и къмъ бюджета така благосклонно, както никога досега въ България. При дебатитѣ по отговора на тронното слово, намѣриха се, дѣйствително, нѣкои отъ народнитѣ прѣдставители, които се отнасяха къмъ него поне донѣкъдѣ

критически и даже скептически. При дебатите по бюджета, обаче, депутатите от опозицията, тия поне, които взеха думата, отидоха даже малко нѣщо по-далеч от правителството и прѣпоръчаха на послѣдното дори едно увеличение на бюджета, каквото увеличение тѣ на драго сърце биха му гласували. Опозиционните оратори направиха това, може-би, по силата на това обстоятелство, че виждатъ въ сегашните бюджети продължение на онази финансова политика, която водѣха и тѣ, че виждатъ въ сегашните бюджети едно копие, може-би, отъ тѣхните бюджети. И за това се показва прѣкалени оптимисти. Азъ смѣтамъ, обаче, че развитието на една държава, развитието на обществата, въобще, не отива така гладко, не отива така безъ сътресения и противорѣчия; колкото ние да се мѣчимъ да се покажемъ оптимисти, сѣ пакъ животътъ не се движи по права линия и не бива да гледаме на него съ такава една оптимистическа радостъ. Не. Азъ смѣтамъ, че развитието на всичките народи, въ това число и развитието на България, върви прѣзъ сътресения, върви прѣзъ единъ по-грозавъ пътъ, отколкото си го прѣдставяваме ние, отколкото си го прѣдставяваше опозицията въ тази камара. А понеже опозицията не влѣзе въ ролята си, то ще ми позволите менъ, ще позволите намъ, на правителствените оратори да поставимъ нѣкои въпроси, които, може-би, ще ви се видятъ твърдѣ много песимистически, но въпроси, които сж належащи. Защото, г. г. народни прѣдставители, колкото и да виждаме, че сега нашите бюджети свършватъ съ излишци, колкото и да се радваме, че се минаха онѣзи години, когато държавните бюджети свършваха съ дефицити, сѣ пакъ между населението на България съществува едно незадоволство, въ една или друга форма, противъ тежките данѣци, прѣски, или косвени. А това не ще е безъ основание. Ето защо, като се спирамъ върху бюджетите, азъ ще се мѣча да тогѣя финансовата политика на нашата държава, да разгледамъ тази политика прѣзъ призмата на нашите икономически интереси.

Г. г. народни прѣдставители! Какъ ще погледне човѣкъ на единъ бюджетъ, въ случая на бюджетите, на една държава, това зависи твърдѣ много отъ становището на което се поставя. А такива становища ние можемъ да имаме три: или можемъ да се поставимъ на становището на данѣкоплатеца, или можемъ да се поставимъ на становището на администратора, на управляющия, така да кажа, или, най-послѣ, можемъ да се поставимъ на становището на политико-икономиста, на политика въобще, на социолога, или както щете го кажете. Поставимъ ли се на гледището на данѣкоплатеца, ще се противопоставимъ на всѣко едно увеличение на данѣците, ще се противопоставимъ на всѣки единъ даже данѣкъ. И затова ще говоримъ навсѣкѣждѣ, че тия разходи трѣбва да се намалятъ, други да се прѣмахнатъ и т. н. Поставимъ ли се, обаче, на гледището, не на държавника, на администратора, бихъ казалъ азъ, на чиновника, който урежда бюджетите, ще кажемъ: трѣбва да се увеличатъ, защото нуждите растатъ, а трѣбва тия нужди да се удовлетворятъ. Но едно Народно събрание не може да направи нито едното, нито другото. Ние не можемъ да се поставимъ на гледището на данѣкоплатеца, защото въ такъвъ случай бихме прѣмахнали много необходими за управлението на държавата пера; не можемъ да се поставимъ нито на гледището на администратора, на чиновника, който урежда бюджета, защото въ такъвъ случай бихме надули този бюджетъ до безкрайностъ. Трѣбва да се поставимъ на едно критическо гледище; трѣбва да се поставимъ на гледището на икономиста, на гледището на социолога, на гледището на политика, както щете го кажете. И, когато ще гласуваме такъвъ или онакъвъ бюджетъ, въ тази

или онази форма на данѣци, ние не можемъ да не държимъ смѣтка за икономическия и за културния развой на страната; не можемъ да не държимъ смѣтка за това, какъ тия данѣци, какъ тия бюджети ще се отразятъ върху развойа на страната. Защото ние можемъ да принадлежимъ къмъ различни партийни групировки, ние можемъ да защитаваме различни тези отъ тази трибуна, можемъ да поддържаме различни теории, но въ едно нѣщо ние сме съгласни — това е въ културното развитие на страната, въ икономическия подеиъ на тази страна; по това спорове между насъ нѣма. И, слѣдователно, когато разглеждаме единъ въпросъ отъ такова капитално значение, какъвто е бюджетътъ, ще трѣбва, значи, да държимъ голѣма смѣтка за икономическия развой на страната, за културния ѣ подеиъ.

Като се поставямъ на това гледище, азъ се запитвамъ: сегашниятъ бюджетъ, тѣй както ни е прѣдставенъ той, отговаря ли на икономическото развитие на страната; отговаря ли на податните сили на народа?

Прѣди да дамъ отговоръ на този въпросъ, азъ ще направя слѣдната уговорка. Г. г. народни прѣдставители! Когато се съставя единъ бюджетъ, правителството, което го съставя, е длъжно да държи не-прѣмѣнно смѣтка за съществуващите закони, съ които трѣбва да се справи и на основание на които трѣбва да направи бюджета. Въ сжщото време правителството трѣбва да държи смѣтка и за контингента чиновници, който има въ страната; въобще да държи смѣтка за бюджета на прѣдшествующето правителство, защото, ако се яви съ единъ бюджетъ да направи коренни реформи, то значи да направи цѣла една революция; това е невъзможно. Ето защо, азъ смѣтамъ, че сегашното правителство, при всичкото си желание да ни прѣдстави другъ бюджетъ, трѣбваше да ни прѣдстави такъвъ. Въ полза на правителството говори и това обстоятелство, че ние, тая година, по силата на необходимостта, трѣбваше, въ продължение на 6—7 мѣсеца, да правимъ два избора; трѣбваше правителството да бѣде ангажирано съ произвеждането на тия избори и, слѣдователно, не можеше да се занимае обстойно съ държавните финанси. Но и да имаше това време, при наличността на законите, които урегулирватъ положението на разните институти въ нашата държава, азъ казвамъ, че правителството не можеше да състави другъ единъ бюджетъ и, слѣдователно, когато азъ се спра върху бюджета, далечъ е отъ мене мисълта да критикувамъ сегашното правителство. Но, въ всѣки случай, азъ не мога да се спра да не критикувамъ системата, духа, който вѣе въ нашия бюджетъ.

И затова, сега ще си отговоря на поставения порано въпросъ: тежъкъ ли е настоящиятъ бюджетъ, съгласенъ ли е той съ податните сили на народа, или по-право казано, съгласенъ ли е той, казвамъ, съ икономическото положение на страната? И отговарямъ: не; не е съгласенъ — прѣвишава и прѣвишава твърдѣ много икономическото положение на страната; прѣвишава твърдѣ много податните сили на тази страна. Г. г. народни прѣдставители! Ако разгърнете бюджета, ще видите, че приходите на тоя бюджетъ възлизатъ на сума 188.578.440 л. Този ли е само бюджетътъ на нашата страна? Тѣзи ли сж само сумите, които се харчатъ за поддържането на разните институти въ България? Не, има още. Въ България има още единъ окръженъ бюджетъ, който поглѣща годишно 2.951.920 л. редовни; има бюджетъ на градските общини, който поглѣща редовни 15.928.000 л. и извънредни 15.222.000 л. Има и бюджетъ на селските общини, който поглѣща редовни 21.998.000 л. и извънредни 15.440.000 л. Значи, вѣнъ отъ бюджета на държавата, ние имаме единъ редовенъ бюджетъ на окръжитъ и на юбичните,

градски и селски, който възлиза на сумата 40.878.000 л. и единъ извънреденъ бюджетъ, който възлиза на 32.178.735 л. Следователно, когато ние искаме да опрѣдѣлимъ цифрата, която показва, каква частъ отъ националнитѣ приходи отиватъ за издръжка на държавнитѣ, окръжнитѣ и общинскитѣ институти, ние не можемъ да не държимъ смѣтка и за сумитѣ, които се харчатъ за тия институти.

Но, за да опрѣдѣлимъ въобще каква частъ или какво взема бюджетътъ отъ националнитѣ приходи, смѣтамъ, че отъ бюджета трѣбва да се махне една цифра, която държавата добива не отъ националнитѣ приходи, а отъ своитѣ имоти, и тая цифра възлиза на 33.790.000 л. Като махнемъ тая цифра, получаваме, че за държавата отиватъ отъ националнитѣ приходи 154.788.440 л. и за общинитѣ отиватъ 40.888.000 л. редовни и 32 милиона лева извънредни. Азъ оставямъ настрана извънреднитѣ; вземамъ само редовнитѣ; като ги присъборемъ съ тия, които отиватъ за държавата, получава се сума отъ 195 милиона и нѣщо. Ако прибавимъ и извънреднитѣ, разбира се, тая сума ще стане по-голяма. Следователно, отъ онѣзи приходи, които има нашата нация, отъ земледѣлието, отъ индустрията, търговията и пр., за издръжка на държавата, на общинитѣ и на окръжитѣ се харчи една сума приблизително отъ 200 милиона лева. Г. министърътъ на финанситѣ, въ своята прѣкрасна рѣчь върху финансовото положение на страната, ви каза, че общиятъ приходъ на страната се изчислява на сума 1 милиардъ лева. Азъ приемамъ тая цифра за вѣрна или за приблизително вѣрна. Ако вземемъ тая цифра за вѣрна, слѣдва, че отъ общия националенъ приходъ — 1 милиардъ — за издръжка на държавата, общинитѣ и окръжитѣ се харчатъ 200 милиона лева; значи, 20%. Този харчъ, г-да, е грамаденъ; тази цифра е грамадна. Азъ тукъ ще се спра да ви цитирамъ само мнѣнието на единъ — Paul Leger Beaudeau. Той казва, че когато разходътъ известнѣхъ капациетъ по финансовата наука дитѣ за държавата достигатъ 12%, тогава държавниятъ бюджетъ е тежъкъ. А когато този разходъ достига у насъ 20%, тогава бюджетътъ трѣбва да бѣде извънредно тежъкъ. И, слѣдователно, при налякостта на тия данни, азъ твърдя, че бюджетътъ у насъ, въ България, е много тежъкъ.

Но да се отговори само това, азъ смѣтамъ да се отговори наполовина. Трѣбва да поставимъ другия въпросъ: какъ влияе тая цифра, какъ влияе този бюджетъ върху икономическото развитие на страната? За да мога да бѣда по-ясенъ, за да конкретизирамъ по-добрѣ своята мисль, азъ ще си послужа, г-да, и съ сравнение. Отъ сумитѣ, които отиватъ за издръжка на държавнитѣ, общинскитѣ и окръжни институти, за заплати се харчатъ около 98 милиона лева; значи, половината се харчи за заплати, а останалата половина — за други разноски. Но, въ всѣки случай, тази сума, г. г. народни прѣдставители, отива съ консомативна цѣль, защото чиновницитѣ и изобщо харчоветѣ, които се правятъ отъ тази сума, 200 милиона, сж харчове, прѣднизначени за консомация, а не сж такива за производството. Следователно, отъ единъ милиардъ националенъ приходъ вземеме 200 милиона лева и ги даваме за консомация въ форма на държавни, общински и окръжни бюджети; а самитѣ производители употребяватъ за консомация известна частъ. Слѣдва тогава, че отъ сумитѣ, които националното производство дава и които би трѣбвало да отиватъ за усиляване на това производство, една грамадна частъ се харчи за консомация, една частъ по-голяма, отколкото трѣбва, а това спъва темпа на развитието, това спъва икономическото развитие на страната.

Нѣщо повече, това има и друго едно влияние. Понеже грамадна сума отива, както ви казахъ, за издръжката на държавата, не само че се спъва

темътъ на развитието, но сумитѣ, прѣднизначени за консомация, се увеличаватъ, ставатъ голѣми, и понеже производството е слабо и не се развива въ такъвъ темпъ, това докарва извънредно много поскупяване на живота у насъ, докарва поскупяването на продуктитѣ, и по този начинъ прави живота по-тежъкъ. И не само че прави живота по-тежъкъ, но това поражда недоволство въ маситѣ, което недоволство се изразява обикновено въ по-бѣднитѣ маси въ масови движения, които ние наблюдаваме почти всѣки денъ.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ ще се спра сега върху другъ единъ въпросъ, който не по-малко отъ този пакъ спъва икономическия животъ на страната. Въпросътъ, върху който азъ мисля сега да се спра, е въпросъ, върху който твърдѣ много се е дебатирало въ нашата страна. Това е тѣй наречениятъ бюрократизъмъ въ нашата страна. Азъ не зная, г. г. народни прѣдставители, да-ли чиновницитѣ въ другитѣ държави сж относително по-добрѣ или по-лошо платени, отколкото у насъ; но че въ България има, относително взето, повече чиновници, отколкото въ всѣки добрѣ уредени държави въ Европа, това е тоже единъ безспоренъ фактъ. Споредъ послѣднитѣ статистически свѣдѣния, въ България има 59.000.134 чиновници (Смѣхъ), 159.134.

Нѣкой отъ прѣдставителитѣ: 59 хиляди.

В. Георгиевъ: Да, 59.134 души чиновници. Ако направимъ изчисление, ще видимъ, че на 1.000 души отъ населението се падатъ 14 души чиновници въ България. Ако сега се справимъ, какъ стои този въпросъ въ другитѣ държави, напр., въ Ромъния, ще видимъ, че тамъ тази цифра е около 5½, въ Австрия е едвамъ 3, въ Германия — 7, а въ България, както казахъ, е 14. Следователно, относително взето, въ България има повече чиновници, отколкото въ тия три държави, за които азъ ви давамъ тукъ свѣдѣния. Този персоналъ отъ 59 хиляди чиновници поглъща отъ държавния бюджетъ 78 милиона и отъ другитѣ бюджети 18 милиона, та ставатъ всичко 96 милиона или една десета отъ всичкия националенъ приходъ.

Но не е само тамъ злото. Злото, г. г. народни прѣдставители, е тамъ, че ние вземаме отъ българското общество една грамадна частъ, както ви казахъ, 14 на хилядата, най-интелигентни, най-способни хора, откъсваме ги отъ производството, тикаме ги въ държавната машина, да живѣятъ въ душнитѣ канцеларии, да се бюрократизиратъ тамъ постоянно и по този начинъ лишаваме производството отъ тия способни хора и спъваме развитието на това производство. Но такъвъ начинъ се развива у насъ оня духъ, който се нарича службогонство, който тормози управлението на страната, управлението и на всѣка една партия. При такова положение на работитѣ, не е ли обяснено да се говори у насъ за личенъ режимъ? Г-да! Личниятъ режимъ у насъ, въ България, прѣвърща държавата въ единъ грамаденъ хотелъ, изпълненъ вътрѣ съ пасажери и заобиколенъ отвънъ, отвсѣждѣ, сжщо съ пасажери, които чакатъ да излѣзатъ вътрѣшнитѣ, за да заематъ тѣ тѣхнитѣ мѣста. Не е ли естествено при такова положение на работитѣ, че този, който държи ключа на този хотелъ, има силата на Богъ въ страната? Ето кждѣ е изворътъ на личния режимъ у насъ. Ние, младитѣ, сме привикнали: не да очакваме прѣхраната си отъ своя трудъ, отъ своето производство, ами всѣки единъ се стреми къмъ държавата да стане чиновникъ. Ще илюстрирамъ тази си мисль, като се спра да разгледамъ всѣки институти въ страната, за да видите, че азъ имамъ пълнитѣйше право. Въ всѣки случай, искамъ да подчертая тази мисль, че, благодарение на бю-

рократизирането на нашата държава, което има и своите други, опасни страни, у нас не се развива духът към развитие на поминъка, към тикане поминъка напред, към икономически подем, а друг един дух, бюрократически, стремежът към държавата, стремежът — как да кажа — да се търси подпора на друго място, именно въ държавата, общините или окръжите.

За да бъде по-ясна тази ми мисъл, аз ще си позволя, г. г. народни представители, да се спра специално върху нашите институти и ще започна със най-малките от тях; започвам със общините. Какво представлява от себе си у нас една селска община? Аз отговарям: една селска община у нас представлява едно малко бюрократическо гнездо. Вземете бюджета на една такава община и ще видите, че, ако той възлиза на 10 хиляди лева, непременно за издръжка на персонала отиват 5 хиляди лева; ако възлиза на 20 хиляди, за издръжка на персонала отиват 10 хиляди. Въ всяка една община имаме кмет платен, и всички казва, че трябва да бъде по-добър платен, защото си оставя работата. Покрай този кмет има и помощници също платени, послъ секретар-бирникъ, а и на него трябва да има помощникъ. По едно време бяха създали въ селските общини и полиция, тоже от платени хора. По този начин покрай бюджета на държавата имаме един селско-общински бюджет, който е тоже не-посилен за населението. А това е, г-да, тоже бюрократизиране на селяните. Аз не мога да разбера, каква е функцията на нашата община. Аз ви говоря само за издръжката на персонала на общините. Знам един тежък пример: кметът нагласява своите съветници да му поставят 1.500—1.600 л. заплата. И за помощници 7—800 л., за да може кметът да отиде от заплатата си за трима-четирма съветници и помощникът — за един-двама съветници. По този начин имате 10—12 души въ общината, които получават възнаграждение от бюджета ѝ. Това не е ли бюрократизиране?

П. Петрановъ: Можете ли посочи общини, където кметовете да получават 1.500—1.600 л.?

В. Георгиевъ: Мога да Ви дам такива примери; това става въ по-големите общини.

П. Петрановъ: Я кажете нѣкоя.

Нѣкои отъ представителите: Нѣма нужда.

Д-ръ Г. Гаговъ: Ако нѣма въ Бургаско, другадѣ нѣма ли?

В. Георгиевъ: Вашата околия може да бъде прѣвзходна, г. Петрановъ, но въ всички случаи, грѣшните околии, отъ които сме ние, не сѣ такива прѣвзходни. Та, искаме, г. г. народни представители, да ви кажа, че по този начинъ, вмѣсто ние да поставимъ нашите хора да се състезаватъ въ политическите борби, така да се каже, чрѣзъ политически добродѣтели, да се състезаватъ въ стремежа къмъ добро устройство на общините и държавата, получава се едно състезание да се вземе тази или онази служба, за да се получи този или онзи доходъ. По този начинъ не само въ градовете, не само между хората, които чакатъ държавна служба, но и въ селата състезанието е насочено сѣ къмъ това.

Разгледайте, г. г. народни представители, бюджетите на нашите окръжия. Азъ ще ви посоча конкретенъ примеръ съ бюджета на Видинския окръгъ. Този бюджетъ има около 200 хиляди лева приходо-разходъ. Като разгледахъ този бюджетъ, намѣрихъ въ него слѣдното нѣщо: за издръжка на

персонала се даватъ 70—80 хиляди лева, за постройка на пѣтица и училища се даватъ също толкова, а остава една извънредно дребна цифра отъ 5.800 л. за поощрение на индустрията, занаятите и земледѣлието; за поощрение на занаятите, мисля, има само 600 л., а, както ви казахъ, има една граматна цифра за издръжка на персонала. Така е, г. г. народни представители, и съ бюджета на държавата.

Азъ ще се спра сега и върху другите институти на държавния бюджетъ, като ще захвана съ бюджета на народното просвѣщение. Г. г. народни представители! Нѣма страна по-свободолюбива и въ същото време по-ученолюбива отъ нашата. Ние сме правили маса жертви за нашите училища, ние винаги сме готови да направимъ жертви за тяхъ; всички сме готови да правимъ жертви за прогреса на нашето учебно дѣло. Но азъ ще си позволя да цитирамъ думите на единъ нашъ приятелъ, казани въ Търново: „Винаги трябва да държимъ на едно нѣщо: да има прогресъ въ порядѣка и порядѣкъ въ прогреса; безпорядѣчниятъ прогресъ води къмъ анархия“. Затова азъ нѣма да критикувамъ увеличението на бюджета на народното просвѣщение, не ща да критикувамъ това увеличение, не съмъ противъ него; но ми се струва, че, когато въ туй увеличение има анархия, когато въ него има скокове, тази анархия не се отразява добръ нито върху държавния бюджетъ, нито, ако искате, върху самото народно просвѣщение. Трябва да има строго опредѣлена форма, трябва да има, въобще, опредѣлена мисълъ, тенденция, когато ще искаме да развиваме нашето учебно дѣло. Има работи, г. г. народни представители, за които може да се говори само въ множествено число; тяхъ граматиката нарича pluraila tantum. Една отъ тия работи е учебното дѣло, училищата. Да отворишъ училище, не значи само да издадешъ една заповѣдъ, че вѣкъдѣ се отваря училище. За да отворишъ училище, искатъ се много работи: прѣди всичко, трябва да знаешъ, да-ли разполагашъ съ нужния учителски персоналъ, да-ли разполагашъ съ нужното помѣщение, и т. н. И когато имашъ наличността на всички тия работи, тогава можешъ да отваряшъ училище; защото не е работата да разполагаме съ граматно число училища, когато нѣмаме училищни помѣщения и учителски персоналъ, който да обучава въ тѣзи училища, и когато виждаме тази аномалия, че и прѣзъ ноември и декември учителскиятъ персоналъ не е още нареденъ и маса училища стоятъ затворени. Хубаво е да има въ всѣко село не само основно училище, но и прогимназия. Възможно ли е, обаче, това? Ето съ кой въпросъ трябва да се справимъ ние.

Като разглеждаме бюджета на народното просвѣщение, виждаме, че прѣзъ 1908 г. този бюджетъ възлизаше на сума 11.920.000 л., прѣзъ 1909 г. — 17.723.000 л., прѣзъ 1910 г. — 21 милионъ лева, прѣзъ 1911 г. — 23.655.000 л., а тази година е 24.916.000 л. Значи, въ продължение на 4—5 години този бюджетъ се е повече отъ удвоилъ.

Н. Мушановъ: Не е вѣрно. Тамъ има оборотни суми — 6 милиона лева — които сега влизатъ въ държавния бюджетъ, а по-напредъ не влизаха. Тѣхъ трябва винаги да вадимъ.

В. Георгиевъ: Отъ тази сума нѣма да се извадятъ 6 милиона лева. Азъ правя смѣтка на разходите, които сѣ направени за учебното дѣло, и въ тѣзи разходи отъ 1908 г. влизатъ и тия суми.

Н. Мушановъ: За 1908 г. не влизатъ; отъ 1909 г. започватъ да влизатъ.

В. Георгиевъ: Добри, да вземемъ 1909 г. за първа година; се пакъ въ нѣколко години бюджетътъ се е увеличилъ съ 8 милиона лева, но азъ смѣтамъ, че тамъ влизатъ и онѣзи суми.

Г-да! Ако бившето демократическо правителство увеличаваше този бюджетъ съ намѣрение да подобри нашето просвѣщение, азъ щѣхъ да му ржкоплѣскамъ. Далечъ съмъ отъ да подозирамъ, че въ побужденията на демократическото правителство е имало нѣщо егоистическо и безчестно, но имаше нѣщо, г-да, което се диктуваше отъ неговата слабостъ — това не може да се откаже. И не само въ областта на учебното дѣло, а и въ други области, демократическото правителство, понеже твърдѣ добръ чувствуваше своята слабостъ срѣдъ народнитѣ маси, за да запази своя престижъ на правителство, трѣбваше да импонира, да се съгласява съ всички обществени слоеве, та по този начинъ да създаде мека атмосфера и да може да управлява по-нататъкъ. (Нѣкои отъ болшинството ржкоплѣскавъ) Това особено се отрази по отношение на народното просвѣщение. Не вѣрвамъ демократитѣ прѣзъ врѣме на своето управление да сж направили нѣкъдѣ такива отстъпки и лавирания, както въ областта на народното просвѣщение, съ цѣль да се харесатъ на учителитѣ. И затова въ областта на народното просвѣщение имаме цѣль хаосъ: отвориха се маса училища, назначи се голѣмъ учителски персоналъ; но, ако се запитае, да-ли просвѣщението въ България е по-добро, отколкото бѣше по-рано, и стои ли на подобающата висота, ще си отговоримъ: не, защото, както казахъ, отвориха се много училища, но никой не се запита, каква е цѣльта на тѣзи училища и на какви въпиющи нужди на настоящето отговарятъ. Никой не си зададе този въпросъ. Азъ смѣтамъ, че, когато едно правителство създава училища, то не ги създава нито за училищата, нито за учителитѣ, а ги създава, за да удовлетвори на-рѣдни народни и държавни нужди. Какво повеляватъ народнитѣ нужди у насъ и отъ какъвъ характеръ училища трѣбва да имаме ние — ето, на този въпросъ трѣбва всѣко правителство да отговори, и паралелно съ тия нужди, да отваря такива училища, каквито сж необходими. И азъ не се съмнѣвамъ, че сегашното правителство съ всичкитѣ си сили ще се заеме съ уреждането на този въпросъ, и ще се заеме съ уреждането му тѣй, както се заема една партия, която управлява. Ще се ползувамъ отъ думитѣ, казани отъ единъ французки държавенъ мжжъ: „Сегга имаме едно правителство, което трѣбва да управлява; не правителство, което се управлява, което трѣбва да удовлетворява прищевкитѣ на тая или оная група, а което трѣбва да държи здраво интереситѣ на нацията, интереситѣ на държавата, и което трѣбва да управлява тѣй, както повеляватъ тѣзи интереси“. Азъ казвамъ, че въ това отношение демократитѣ гледаха да импонира въ учителитѣ, но въ сжщото врѣме тѣ врѣдѣха на учебното дѣло, защото не винаги и не на всички учители гледаха да помагатъ. Азъ имамъ прѣдъ себе си една заповѣдь, подъ № 1.669, издадена и подписана отъ г. Мушанова, съ която се уволняватъ отъ 1 септемврий въ интереса на службата, както никога това не е било, 42 души учители въ гимназитѣ. И защо се направи всичко това? Азъ не вѣрвамъ, че г. Мушановъ е билъ увѣренъ, че тѣзи хора не сж били на мѣстото си, но, ако той е направилъ това, сигурно тази заповѣдь, този списъкъ му е билъ даденъ отъ другитѣ. А по този начинъ, г-да, вие не можете да турите редъ въ народната просвѣта, по този начинъ вие създавате анархия, по този начинъ вие карате учителитѣ да си помислятъ, че въ тази страна нѣма закони, че по-горѣ отъ законитѣ стои личната воля.

Н. Мушановъ: Знаете ли каква е тази заповѣдь? Това бѣха всички стари учители, които нѣмаха специално висше образование и бѣха въ гимназии.

В. Георгиевъ: Всичкитѣ ли уволнени учители бѣха такива?

Н. Мушановъ: Всичкитѣ. Старитѣ уволнихъ, а други минаха въ прогимназитѣ. Тази заповѣдь е моя.

В. Георгиевъ: Азъ разполагамъ, г. Мушановъ, съ едно изложение върху политиката на Министерството на народното просвѣщение, издадена отъ управителния съвѣтъ на съюза на учителитѣ въ срѣднитѣ училища въ България.

Н. Мушановъ: На врѣмето тѣ вдигнаха голѣмъ бунтъ.

В. Георгиевъ: Въ това изложение, което е доста голѣмо, се указва и на други работи, които сж вършени въ Министерството на просвѣтата, но които азъ смѣтамъ за излишно да цитирамъ, защото азъ се спирамъ върху системата, а не върху отдѣлнитѣ факти. Тогава тѣ бѣха система.

Н. Мушановъ: Азъ признавамъ, че бѣше система, затуй сж уволнени.

В. Георгиевъ: Система отъ беззакония.

Н. Мушановъ: Това стана съгласно закона за народното просвѣщение. Съжалявамъ, че не сте го чели. Той изисква учителитѣ въ гимназитѣ да сж съ специално висше образование.

В. Георгиевъ: Г. г. народни прѣдставители! Понеже, казвамъ азъ, въ развитието на нашето просвѣтно дѣло не се забѣлжава едно строго опрѣдѣлено направление, азъ казвамъ, че дѣйствително въ това просвѣтно дѣло има анархия.

Но като признавамъ, че въ това дѣло има анархия, дълженъ съмъ, г. г. народни прѣдставители, като бившъ учител, като човѣкъ, който е живѣлъ въ срѣдата на учителството повече отъ 5—6 години, като човѣкъ, който е, тѣй да се каже, възпитанъ въ тази срѣда, да се опѣлча най-енергически противъ онѣзи обвинения, които се направиха отъ тази трибуна по адресъ на народното учителство, като си позволиха да нарекатъ една частъ отъ него развратна. Азъ смѣтамъ, г. г. народни прѣдставители, че този изразъ е много силенъ, че, най-сетнѣ, ако има отдѣлни примѣри, които да излагатъ злѣ основни учители, ние нѣмаме право да се базираме на това и да хвърляме хули, да хвърляме такива неоправдани обвинения по адресъ на единъ цѣль съюзъ. (Нѣколкоина отъ болшинството ржкоплѣскавъ) Г. г. народни прѣдставители! Азъ съмъ готовъ да призная и другъ единъ фактъ, че всички интеллигентни слоеве у насъ, и не само у насъ, ами, може-би, и въ цѣла Европа, търпятъ единъ мораленъ кризисъ — това е безспоренъ фактъ — единъ мораленъ кризисъ въ смисълъ, че старитѣ начини на живѣне, старитѣ разбирания започватъ да отстъпватъ мѣсто на по-други — по-добри или по-лоши, това е другъ въпросъ, но на всѣки случай отстъпватъ мѣсто — и понеже отстъпватъ мѣсто на други вѣяния, на други схващания, въ такава една прѣходна епоха се явяватъ изродени форми на животъ, които говорятъ за мораленъ кризисъ. Но не трѣбва, г. г. народни прѣдставители, когато забѣлзваме този мораленъ кризисъ, да се опѣлчваме противъ едно съсловие и да говоримъ, че само въ него има този кризисъ. Що се касае до бунтарското настроение на това учител-

ство, и това, г-да, не трѣбва да разглеждаме тъй откъснато отъ живота, а трѣбва да си го обяснимъ и, като го обяснимъ, трѣбва да се спремъ върху него и да вземемъ мѣрки, ако мислимъ, че такива трѣбва да се взематъ. Г. г. народни прѣдставители! Нашитѣ основни учители, които сж, въ болшинството случаи, хора съ сръдно образование, свършили гимназия или педагогическо училище, запознати съ изящна и друга литература, съ извѣстни илюзии въ главитѣ си, ако мога така да се изрази — мнозина отъ тѣхъ съ въображението въ главата, че сж бѣдѣщи Шекспировци, Вазовци, Гетевци и пр. — отиватъ по селата, където сж поставени въ мръсни училища, съвършено негодни, при една сръда повече или по-малко некултурна. Естествено е, че въ душата на този човѣкъ се явява едно недоволство — азъ съмъ го прѣживѣвалъ и знамъ много добръ какъ се отразява това въ душата на единъ младежъ — и това недоволство се проявява въ форма на единъ нихилизъмъ, въ форма на едно отрицание. Но не мислете, че злото въ нашата страна е тамъ, че интеллигенцията прѣживѣва извѣстно бунтовническо настрояние. Честъ е за онази страна, въ която интеллигенцията, въ годинитѣ, когато стѣпва въ живота, се явява нихилистическа, защото по-сетнѣ тази интеллигенция може да упражни грамадно влияние върху живота.

Х. Поповъ: Празни приказки.

В. Георгиевъ: Г. Поповъ! Ние се смѣтаме не по-малко достойни да се боримъ за защита на правителствитѣ на страната, отколкото ония, които, може-би, не сж прѣживѣвали такива моменти.

Х. Поповъ: Нихилиститѣ никѣдѣ нищо не сж дали.

В. Георгиевъ: Азъ не говоря за нихилизма, като политическа теория, а за едно отрицание, за едно недоволство, което се явява у тия хора, въ слѣдствие негоднитѣ условия, въ които сж поставени да работятъ. Ако вие искате да поправите, да изцѣрите злото, щомъ го смѣтате за зло, за това има възможностъ. Азъ смѣтамъ, че трѣбва да направимъ всичко възможно, за да снабдимъ нашитѣ села съ добри и хигиенични училища. Снабдимъ ли ги съ такива, безспорно е, че учители и ученици ще се чувствуватъ по-добъръ и тази душна атмосфера ще почне постепенно да спада.

Нѣщо повече, г. г. народни прѣдставители, трѣбва да се измѣнятъ нашитѣ педагогически училища и начинътъ, по който тѣ подготвятъ учители — наистина не само отъ тѣхъ имаме учители, но болшинството сж отъ тѣхъ — защото всичко това влияе върху настроението на учителя. Когато всичко това се измѣни, и когато се постави на правиленъ пътъ развитието на нашето учебно дѣло, бѣдете увѣрени, че тѣзи настроения ще изчезнатъ и учителитѣ ще си останатъ отлични борци за културното развитие на страната, каквито сж били, впрочемъ и досега, макаръ че въ единъ или другъ случай сж се показвали, че сж много крайни или много пакостни.

Въ всѣки случай, азъ не мога да не отбѣлжа, че и въ развитието на нашето учебно дѣло има една анархия, има една безсистемностъ, която е докарала работата дотамъ, да имаме такива увеличения въ бюджета.

Слѣдъ като разгледахъ бюджета за народното просвѣщение, азъ ще пристѣпя къмъ разглеждането на другъ единъ бюджетъ, ще се спра, г. г. народни прѣдставители, върху нашия воененъ бюджетъ. Г. г. народни прѣдставители! Че ние живѣемъ въ вѣка на тѣй наречения въоръженъ миръ, това е безспоренъ фактъ, и не сме ние, които ще опрѣдѣляме какъ трѣбва да се въоръжаваме и каква военна сила

трѣбва да държимъ. Условиата, всрѣдъ които сме поставени, сж които ще опрѣдѣлятъ това. Вие забѣлжавате, че, колкото и да се показваме ние миролюбиви, колкото и да се показваме толерантни, къмъ нашитѣ съсѣди, въ всѣки случай нѣколко бомби, хвърлени онзи денъ въ Турция, една отъ които се запалва въ Ципъ, дава поводъ на турцитѣ, които населяватъ тази съсѣдна намъ империя, да извършатъ едно грозно клане въ този градъ. Това може да ни постави всѣкога въ тревога, това не ни дава никогата миръ, не ни позволява да се развиваме мирно, да се държимъ въ границитѣ на желания отъ насъ миръ, и не е за чудо, ако, по силата на обстоятелствата, ни прѣдизвикатъ, да се видимъ принудени единъ денъ да туримъ въ ходъ нашата армия, защото, като казахъ, не отъ насъ зависи да живѣемъ въ миръ съ съсѣдната държава. И понеже това е така, не ще се намѣри никой отъ насъ и не трѣбва да се намѣри никой, който да говори противъ дѣеспособността, противъ силата на нашата армия. Но тъкмо отъ любовъ къмъ армията ние ще трѣбва да се спремъ върху неджитѣ, които забѣлжаваме въ бюджета, за да могатъ тѣзи неджии да се прѣмахнатъ, за да могатъ да се изцѣрятъ; защото една армия, която крие въ своитѣ нѣдра извѣстни неджии, тѣзи неджии се проявяватъ на бойното поле, а проявятъ ли се тамъ, то е много късно.

Г. г. народни прѣдставители! Ако прослѣдимъ бюджета, който ни се прѣдставя сега отъ почитаемия министъръ на войната, прави впечатлѣние, че въ този бюджетъ за смѣтка на увеличението на службитѣ и на увеличението на заплатитѣ има едни много нежелателни намаления. Мнозина казваха, че трѣбва да се прѣдвидятъ и тѣзи намаления и че цѣлата камара цѣла да ги гласува. Безспорно, ако е работата за тѣзи намаления, всички сме съгласни да ги гласуваме, но азъ за себе си не бихъ се съгласилъ да гласувамъ увеличенията, защото има увеличения, които сж безплодни, които сж ненужни. Г. г. народни прѣдставители! Още отначало азъ ви казахъ, че у насъ, въ България, се развива единъ много грозенъ бюрократизъмъ. Този бюрократизъмъ се забѣлжава извънредно много именно въ нашата войска. Вземете централнитѣ управления на нашата войска, разгледайте въ бюджета паба на армията: оперативно отдѣление, послѣ организационно-строевото отдѣление, военно-картографически институтъ; всѣко едно отдѣление е раздѣлено на секции, всѣка секция има началникъ, помощникъ и пакъ помощникъ и т. н. Азъ не съмъ капацитетъ по военнитѣ работи, но въ всѣки случай, доколкото съмъ ималъ случай да се срѣщамъ съ нѣкои и други военни, почти всичкитѣ сж на мѣстѣ, че тѣзи работи не сж необходими, че това е разкошъ. Хубаво би било, да си позволява човѣкъ, най-сетнѣ, и единъ разкошъ, но въ всѣки случай, докогато имаме нужда отъ необходими работи, не трѣбва да си позволяваме разкошъ. Напр., имаме една информационно-цензурна секция, съ началникъ подполковникъ, помощникъ — майоръ, двама помощници — капитани, единъ прѣводителъ отъ турски езикъ — капитанъ, единъ дѣловодителъ чиновникъ и пр. Споредъ както ме увѣряватъ военни, тази секция може прѣвъзходно да се управлява отъ двама души. Другитѣ двѣ секции въ това отдѣление могатъ да се слѣятъ въ една. А тукъ, както ви казвамъ, сж създадени нови секции, нови служби и т. н.

Ще разгледамъ другата частъ, главно интендантство и ще се спра върху него малко повече. Г. г. народни прѣдставители! Ролята на офицеритѣ е да бѣдатъ военнопочалници, не е ролята на офицеритѣ да нареждатъ, въобще, да се грижатъ толкова много за работи, които не влизатъ въ специалността на единъ воененъ. А какво забѣлжаваме ние? Въ нашата армия е наредено едно интендантство, което, споредъ мнѣнието на капацитетѣ, е по-

сложно, отколкото интендантството въ германската армия. А съгласете се, г-да, че това е тоже единъ разкошъ, съ който по никой начинъ ние не можемъ да се съгласимъ и защо ние трѣбва да допуснемъ този разкошъ?

Възъ отъ това инспекцията на нашата армия е много по-сложна, отколкото инспекциитъ на грамадитѣ армии въ Европа. Въ нашата военно-инженерна инспекция тоже сж допуснати работи, които не би трѣбвало да се допускатъ. Азъ смѣтамъ, че ще имамъ случая да се произнесе по този бюджетъ и на друго мѣсто, и другъ пътъ, но, въ всѣки случай, спирамъ се върху и подчертавамъ това, че има създадени излишни работи, излишни служби, които само затрудняватъ управлението на армията, така да се каже; защото, съгласете се, г-да, отидете въ една канцелария, военна или каквато да е, искате нѣщо отъ единъ чиновникъ, той заповѣда на по-малкия, по-малкиятъ на другъ, той на трети, и по този начинъ има по двама-трима чиновници, които се занимаватъ само съ даване на заповѣди, а да изпълняватъ има много малко. Това е такъвъ бюрократизмъ, който, съгласете се, съвсѣмъ не влияе добръ върху организацията, върху управлението, на една страна. Такава наредба виждаме въ нашето Военно министерство, особено, както ви казахъ, въ интендантската частъ. Менѣ ми разправиха, напр., че въ военно-картографическия институтъ има прѣдвиденъ нѣкакъвъ си художникъ, воененъ живописецъ съ 7.200 л. заплата, който не работилъ абсолютно нищо. Ако ние имаме нѣкакви излишни срѣдства, азъ разбирамъ, че при такива излишни срѣдства можехме най-сетнѣ да си позволимъ разкошъ и да харчимъ за работи, които не сж полезни; но можемъ ли да си позволимъ разкошъ, когато имаме единъ бюджетъ сравнително по-голямъ отъ всички познати бюджети, защото погледъ 20% отъ всичкитъ национални приходи? Трѣбва ли при такъвъ единъ бюджетъ да си позволимъ и разкошъ?

Азъ ще се спра, г-да, и върху контингента на нашата войска. Азъ ви казахъ и по-рано, че всички ние не можемъ да не държимъ много за усиляването на нашата войска и трѣбва да държимъ; но, въ всѣки случай, менѣ ми се струва, че не е силна онази армия, която събира годни и негодни, всички, които подлежат на наборъ, да отидатъ въ казармата. Това не се отразява добръ върху самата войска, прѣди всичко. Защото прѣдставете си вземате единъ много слабъ момъкъ за войникъ; този войникъ трѣбва да отиде единъ денъ на бойното поле, още слѣдъ 3-4 дена походъ той ще се умори и като се умори, душата му просто ще се разбунтува, той става отчаянъ песимистъ и не се бие добръ. По силата на тази необходимостъ, трѣбва въобще такива слаби хора, които сж негодни за военна служба, да се оставятъ. У насъ почти не се прави изборъ — всички отиватъ да служатъ въ казармата.

П. Пешевъ: Азъ мисля, г. Георгиевъ, че имате грѣшка. Подбиратъ се добритѣ.

В. Георгиевъ: Г-да! Ако прослѣдите сравнително колко на хилядата отъ нашето население служатъ войници, и колко на хилядата служатъ въ Германия, Австрия и други държави, ще видите, че у насъ служатъ три пъти повече, отколкото тамъ.

Д-ръ В. Радославовъ: Толкозъ по-добръ.

П. Пешевъ: Защото артисватъ много.

В. Георгиевъ: Не затова, защото въ Германия нѣма здрави хора, но защото отъ здравитѣ избиратъ най-здравитѣ. У насъ не е така.

Н. Мушановъ: Кажете, че има много табансъзи, които се освобождаватъ отъ военна служба.

В. Георгиевъ: Въ всѣки случай, г. г. народни прѣдставители, нека допуснемъ, най-сетнѣ, че всички младежи у насъ сж здрави и всички трѣбва да се взематъ войници — азъ приемамъ тази вапа мисълъ — но има и друго едно нѣщо, което трѣбва да ни спре, това сж именно чисто финансовитѣ причини. Трѣбва да държимъ, прѣди всичко, смѣтка, че тѣзи, които се взематъ войници, трѣбва да бждатъ добръ облѣчени, добръ нахранени, добръ въоръжени, защото отъ послѣднитѣ войни вие видѣхте, че не побѣждава онази армия, която е грамадна, която има много войници, а побѣждава она, която е добръ обучена, нахранена и облѣчена. Въ сегашнитѣ войни числото на армията не играе такава роля и не е работа да излѣземъ на бойното поле съ 400—500 хиляди души войници, а работата е да излѣземъ съ една здрава и добръ организирана войска. Та моето мнѣние е, че контингентътъ на нашата войска, безъ да се нахърнява съ нѣщо боевата способностъ на нашата армия, би могълъ да се намали.

Но нема само въ нашето учебно дѣло и нема само въ нашето военно дѣло е развитъ такъвъ бюрократизмъ? Не. Какво ни прѣдставляватъ отъ себе си другитѣ министерства? Г. Яблански ви каза, че България за своитѣ централни управления харчи 1¹/₂ милиона лева повече, отколкото харчи Дания. А нема вие мислите, че централнитѣ управления въ България изпълняватъ повече работа, отколкото ония въ Дания? Не. Голѣма частъ отъ васъ, г-да, сж посѣтили европейскитѣ градове; посѣтили сж попитѣ на тия градове. Въ тия попи, азъ не съмъ срѣщалъ толкозъ много чиновници, колкото у насъ, когато попитѣ тамъ вършатъ много повече работа, отколкото у насъ, защото кореспонденцията е много по-усилена. Ако разгледате нашата Землелѣсна банка, и въ нея има толкозъ много формалности, че единъ по-малкъ персоналъ, при опростяването на формалноститѣ, би могълъ да извърши тази работа, за която имаме прѣтрупанъ персоналъ, безъ да е нужно това. Защо е това? Защото въ всичкитѣ наши учрѣждения е загниленъ единъ формализмъ, една канцеларщина, единъ бюрократизмъ, какъвто нѣма въ уреденитѣ държави, и. благодарение на тази канцеларщина, на тия формалности чиновническиятъ персоналъ у насъ е голѣмъ и винаги расте. И не само това. Понеже чиновническиятъ персоналъ у насъ е голѣмъ, и понеже не можемъ да го удовлетвориимъ добръ, да му дадемъ добри заплати, не ще съмнѣние, че въ такъвъ случай той се прониква отъ извѣстна корупция.

П. Станчевъ: Вили се, въ Европа нѣматъ гладни хора и затуй не търсятъ работа, а у насъ ги има чифте-чифте за всѣко едно мѣсто.

В. Георгиевъ: Иматъ гладни хора, г. Станчевъ, но тѣ иматъ добръ развито производство и всички хора си намираатъ тамъ работа.

П. Станчевъ: Не можемъ да копираме Европа.

В. Георгиевъ: Г. г. народни прѣдставители! Отъ тази трибуна мнозина се спрѣха и върху данѣчната форма у насъ; говори се, че косвенитѣ налози въ България растатъ извънредно много и че прѣкитѣ данѣци, особено поземелниятъ данѣкъ, стоятъ на едно мѣсто и не растатъ никакъ. Азъ съмъ готовъ да призная, г. г. народни прѣдставители, че дѣйстви-телно прѣкиятъ данѣкъ е единъ много негоденъ данѣкъ, защото той е данѣкъ върху собствеността, данѣкъ върху имота, безъ да държи смѣтка за приходитѣ отъ този имотъ и този данѣкъ не може да расте паралелно съ ръста на приходитѣ, да слѣди

приходитъ и да взема съответна частъ отъ тѣзи приходи. Но когато ние ще говоримъ за данѣкъ, който се налага върху земята или за данѣкъ, който се налага върху сградитѣ, или върху какъвто да е другъ поминѣкъ, ние трѣбва да държимъ смѣтка прѣди всичко за развитието на този поминѣкъ, не само въ земледѣлието, ами въ всички други области. Ние всички сме съгласни върху това, г-да, че единствениятъ поминѣкъ, върху който се крѣпи България и който има много добро бъдеще у насъ, това е земледѣлието. Ние всички желаемъ, щото България да стане една индустриална страна, ние всички желаемъ, щото въ България да се развие твърдѣ много фабричността и индустрията, но при положението, което България заема въ Европа, ние никога не можемъ да станемъ пълна индустриална страна: ние никога не можемъ съ своята текстилна индустрия да конкурираме Англия, ние никога не можемъ съ своята желязарска индустрия да конкурираме Германия, съ своитѣ копринени платове да конкурираме Франция и т. н., винаги ще бъдемъ конкуренти. Ако развиемъ нашето фабрично производство, ние ще го развиемъ доколкото нуждитѣ на вътрѣшния пазаръ или на близкия източенъ пазаръ изискватъ.

Д. Ганчевъ: И това е достатъчно.

В. Георгиевъ: Повече отъ това не можемъ да направимъ. И понеже повече не можемъ да направимъ, и понеже икономическото развитие на страната трѣбва да се подкрѣпи, много естествено е, че нашитѣ очи трѣбва да се обърнатъ къмъ другъ поминѣкъ, къмъ земледѣлието, да се развие това земледѣлие. Е добръ, ако ние отрупаемъ това земледѣлие съ голѣми данѣци, ако отнимаме отъ земледѣлцитѣ сумитѣ, които тѣ биха употребили за подобрене на това земледѣлие, нема въ такъвъ случай ние ще спомогнемъ на това земледѣлие да отиде напредъ? Не. Напротивъ ние ще станемъ причина да отиде назадъ. Г. Ганчевъ, който отъ тази трибуна най-много защищаваше или се мъчеше да защищава интереситѣ на търговцитѣ, ви каза, че у насъ въ България, като изключимъ Сѣверна-България, почти въ цѣла Южна-България си служатъ съ първобитни рала, плугове нѣма. Азъ съмъ съгласенъ съ г. Ганчева. Но ако вие увеличите данѣчния товаръ на земледѣлското население, мислите ли, че съ това ще го прѣдизвикате да си купи плугове, мислите ли, че подстрѣжавате това земледѣлско население да отиде напредъ? Ние ще направимъ само едно нѣщо: ще накараме това земледѣлско население да обърне очитѣ си на друго мѣсто, както ги е обърнало досега — да търси поминѣкъ въ Русия, въ Унгрия, въ Ромжия, въ Америка и на други мѣста, а това именно е нежелателно.

Каза се, че количеството на работната площъ у насъ расте, увеличава се. Азъ съмъ съгласенъ съ това, че у насъ работната площъ расте, но вие г. г. народни прѣдставители, ако спрете вапето внимание на друго мѣсто, ако прѣгледате и други едни данни, а именно даннитѣ какъ растатъ дълговетѣ на земледѣлското население къмъ Земледѣлската банка, вие ще видите, че отъ година на година тѣзи дългове се увеличаватъ и се увеличаватъ много бърже: отиватъ напредъ не само дълговетѣ къмъ Земледѣлската банка, но и дълговетѣ къмъ частнитѣ търговци. Споредъ свѣдѣнията, които ми даде единъ чиновникъ отъ нашата Земледѣлска банка, дълговетѣ на нашитѣ земледѣлци къмъ частнитѣ търговци възлизатъ на една сума по-голѣма отъ 50 милиона лева. А щомъ като дълговетѣ къмъ Земледѣлската банка растатъ, щомъ като дълговетѣ и къмъ частнитѣ търговци, къмъ частнитѣ банки растатъ, какво показва това? Развива ли се нашето земледѣлско население съ та-

кава бързина, съ такъвъ темпъ, както се казва, увеличава ли се неговото благосъстояние така, както твърдятъ и говорятъ у насъ? Не.

Говори се, че се увеличава у насъ износътъ. Г-да, цифритѣ на износа не винаги говорятъ за икономически подемъ на една страна. Ние знаемъ, че отъ Русия се изнасятъ много жита тъкмо въ ония години, когато маса губернии гладуватъ. И това е не само въ Русия, а и въ другитѣ държави. Защо? Защото, когато населението има нужда, когато е заставено въобще да търси срѣдства, за да може да живѣе, то е принудено да продава и онова, отъ което има нужда. Говори се, че у насъ износътъ на яйца достига 16 милиона лева. Отрадно явление, но азъ се съмнявамъ, да-ли този износъ отговаря на развитието на птицевъдството у насъ, да-ли въобще птицевъдството у насъ до такава степенъ е развито, както износътъ на яйца. И азъ отговарямъ, че не е развито до такава степенъ. Важно е, че селянитѣ, за да могатъ да удовлетворятъ другитѣ свои нужди, за да могатъ да плащатъ данѣцитѣ и дълговетѣ си, сж принудени да продаватъ, да изнасятъ онова, отъ което тѣ сами иматъ нужда и което е необходимо на самитѣ тѣхъ, и по този начинъ положението на селянина се влошава. (Нѣкои отъ болшинството ржкоплѣскатъ) А ние, г. г. народни прѣдставители, трѣбва да държимъ прѣди всичко на това, не толкова да имаме добро земледѣлие, колкото добри земледѣлци, защото изражда ли се масата въ една страна, изражда ли се народътъ въ една страна, става ли той негоденъ за работа, става ли той негоденъ за развитие, тогава напразно сж всички богатства, напразни сж всички земи, плодородни или неплодородни. Тѣй щото, когато говоримъ за това, когато говоримъ за положението на селянина, трѣбва да държимъ смѣтка и за тѣзи явления.

Мнозина казаха, че нашето земледѣлско население може да прѣкарва много по-скромно, че то, въобще, само си изкарва всичко онова, отъ което се нуждае. Това е невѣрна мисълъ, г-да. Това, може да е било нѣкога, прѣди 10—15 години, но съ развитието на живота, става извѣстна реформа, става извѣстна революция, ако искате, въ нашитѣ села. Въ селата, разположени въ нашитѣ равнини се изораха меритѣ; селянитѣ не сж вече скотовѣдци, а работятъ да изкарватъ продукти за пазара и купуватъ всичко, какъвто имъ е потрѣбно, отъ пазара. Селянинътъ е не по-малкъ консоматоръ, отколкото гражданинътъ; селянинътъ отива вече на пазара и купува всичко, онова, което му е необходимо, както прави гражданинътъ; и той си купува вече дрехи и обуща отъ пазара, купува си и памукъ, за да си прави ризи, въобще, той излиза на пазара като такъвъ консоматоръ, какъвто е гражданинътъ. Той произвежда не толкова за своитѣ лични нужди, колкото за нуждитѣ на пазара. Нѣщо повече. Говориха ви мнозина, че у насъ трѣбва да се развие захарната индустрия. Е добръ, като се развие тази захарна индустрия, трѣбва да се съятъ много земи съ цвѣкло, а като се съятъ много земи съ цвѣкло, на-ли селянинътъ става специалистъ, занимава се само да произвежда цвѣкло, което нѣма да консумира и, слѣдователно, като произвежда такъвъ продуктъ, който самъ нѣма да консумира, ще се яви на пазара да купува, както купува и самиятъ гражданинъ, ще стане консоматоръ, както самиятъ гражданинъ, и ще носи товара на косвенитѣ данѣци, както го носятъ и самитѣ граждани. Но азъ смѣтамъ, че е потрѣбна мисълъта, когато правятъ такава голѣма разлика между селянина и гражданина. Такава разлика не трѣбва да се прави, защото много наши градове сж земледѣлски, както и селата. Тѣй че, не можемъ да правимъ такава разлика. Но и да правимъ тази разлика, азъ смѣтамъ, че консоматори въ България не сж само гражданинътъ, но и селянитѣ — и тѣ носятъ товара на косвенитѣ данѣци.

Азъ не бихъ се противопоставилъ на намалението на косвенитѣ данъци, но всички, които говориха отъ тая трибуна, говориха за увеличаване на прѣжитѣ данъци, за увеличаване на поземелния данѣкъ у насъ, а не за намаление на косвенитѣ данъци; говориха, че прѣжитѣ данъци трѣбва да се увеличатъ съ 10 милиона лева, които ни трѣбватъ, а косвенитѣ да останатъ сѣщитѣ. По този начинъ ще влошимъ положението и на селянитѣ и на гражданитѣ. Защо? Защото положението на гражданитѣ е по-тежко, и за да се получи една хармония, трѣбва да се влоши положението на селянитѣ, както е влошено положението на гражданитѣ, и по такъвъ начинъ и едното и другото съсловие, и населението въ градоветѣ и населението въ селата, да се намѣри при еднакви условия, да се намѣри подъ една и сѣща тежестъ. Това, г-да, би се отразило злѣ върху развитието на поминѣка на нашето население.

Г. г. народни прѣдставители! Понеже се спрѣхъ върху данѣчната система, ще си позволя да кажа и азъ нѣколко думи върху нареждането на данѣцитѣ. Г. министърътъ на финанситѣ внесе единъ законопроектъ за прогресивно-подоходния данѣкъ. Този законопроектъ не засѣга и поземелния налогъ, който пакъ си остава налогъ върху собствеността. Може-би, и трѣбва, г. министърътъ на финанситѣ да има свои основания да прави това, но, въ всѣки случай, азъ смѣтамъ, че и въ поземелния налогъ може да се прокара пакъ единъ принципъ на справедливостта, като се облагатъ по-големитѣ пространства земя съ по-голямъ процентъ данѣкъ, отколкото по-малкитѣ пространства. И що се касае до земледѣлнето, това, по мое мнѣние, е много справедливо. Азъ ще ви илюстрирамъ това съ слѣдния примѣръ. Единъ селянинъ, който има 50 декара земя, е принуденъ да държи единъ чифтъ впрѣгатенъ добитѣкъ, единъ плугъ, кола и пр.; другъ, който има 100 декара земя, и той е принуденъ да държи единъ чифтъ волове, единъ плугъ, един кола; слѣдователно, разноситѣ на селянина, който има 50 декара земя, за издържането на производството и на оня, който има 100 декара земя сѣ почти еднакви. Сега, понеже селянинътъ съ по-малко земя трѣбва да отдѣли отъ своя приходъ една сравнително по-голяма частъ, за да покрие своитѣ необходими разходи, когато селянинътъ, който има по-голяма земя, трѣбва да отдѣли отъ своитѣ приходи една по-малка частъ, по-малка квота, за да покрие своитѣ разходи, то държавата би могла да вземе единъ сравнително по-тежѣкъ данѣкъ отъ този селянинъ, който има повече земя, отколкото отъ оня, който има по-малко земя. Това би било много справедливо. Та, слѣдователно, когато се нарежда данѣчната система у насъ, би трѣбвало да се наложи върху нашето земледѣлие тази система на данѣкъ, т. е. едно прогресивно облагане на земята.

Що се касае до увеличаване количеството на работната площъ, не е злѣ, когато се разораватъ нови земи, тѣзи земи да се облагатъ съ единъ плосъ. Напр., сега имаме 20 милиона лева поземеленъ налогъ; тази година сѣ се обработили нови земи, да кажемъ, 10 хиляди декара; тѣзи 10 хиляди декара да се облагатъ срѣдно, както другитѣ земи, и къмъ 20-тѣ милиона лева поземеленъ налогъ, да се приложи единъ плосъ, който плосъ да е равенъ на данѣка, който ще се наложи на тѣзи нови 10 хиляди или 100 хиляди декара земя. По такъвъ начинъ ще има справедливостъ. Понеже има обработена повече земя, ще се увеличи и поземелниятъ налогъ, на 23, 24, 25 или 30 милиона лева, и ще се разпрѣдѣли съразмѣрно. На нѣкои мѣста, където количеството на обработената площъ не е пораснало, поземелниятъ налогъ нѣма да се увеличи, а тамъ, дѣто това количество е пораснало, той ще се увеличи. Това би било справедливо, когато се обработва нова земя, налогътъ върху нея да се притурѣ къмъ общия поземеленъ налогъ.

Г. г. народни прѣдставители! Казахъ ви, че когато се съставляватъ бюджетитѣ на една страна, ние трѣбва да държимъ смѣтка за икономическото развитие на тази страна и понеже трѣбва да държимъ смѣтка за това развитие, ние трѣбва да се прѣдпазваме да облагаме тежко онѣзи слоеве, които очакваме да се явятъ като носители на това развитие; и не само че трѣбва да се прѣдпазваме да ги облагаме тежко, но трѣбва по такъвъ начинъ да се ръководятъ държавнитѣ работи, што да се даде единъ потикъ на тѣзи слоеве. Думата ми е за развитието на земледѣлнето въ България.

Г. Ганчевъ, който говори отъ тази трибуна, като прѣдставителъ на търговското съсловие, ни каза, че той е противъ земледѣлскитѣ банки, които не сѣ само кредитни учрѣждения, но които като кредитни учрѣждения се занимаватъ още съ работи, които не сѣ въ съгласие съ тѣхъ. Азъ очаквахъ г. Ганчевъ да изрази своята мисль и да прибави нѣщо друго, очаквахъ отъ г. Ганчева да се спре върху вѣрната роля на кооперациитѣ за развитието на търговията.

Д. Ганчевъ: Азъ говорихъ.

В. Георгиевъ: Той се спрѣ само върху офицерскитѣ дружества.

Д. Ганчевъ: И върху чиновническитѣ.

В. Георгиевъ: Г. Ганчевъ не отиде по-нататѣкъ, не се спрѣ върху кооперациитѣ, а той трѣбваше да бѣде консеквентенъ на себе си и да говори въобще противъ кооперациитѣ. Азъ ще лансирамъ една мисль прѣмо противоположна на г. Ганчевата. Азъ смѣтамъ, г-да, че у насъ друга индустрия е, може-би, възможна, но слабо ще се развие и единствената индустрия, която ще може да се развие въ България, това е земледѣлската индустрия. Спасението на България, рѣстътъ на икономическото развитие на България азъ го виждамъ въ връзката между индустрията и земледѣлнето, въ индустриализирането на нашето земледѣлие. Понеже нашето земледѣлие е дребно, понеже у насъ земята е раздѣлена въ много рѣцѣ, то развитието на това земледѣлие, индустриализирането на това земледѣлие е невъзможно иначе, освѣнъ въ формата на кооперации; спасението на нашето земледѣлие азъ го виждамъ въ създаването на земледѣлски кооперации по селата. И смѣтамъ, че онова правителство, което би се заловило съ тая работа, онова правителство, което би си поставило за задача не, а за амбиция, да съдѣйствува за създаването на земледѣлски кооперации по нашитѣ села, кооперации въ много по-широкъ смисль, . . .

Д. Ганчевъ: На какви начала поставени?

В. Георгиевъ: . . . които да обхващатъ цѣлия поминѣкъ, които да бждатъ и потребителни . . .

Д. Ганчевъ: На взаимно-спомогателни начала само, а не да продаватъ стоки, да вършатъ бакалия.

В. Георгиевъ: Позволете.

Прѣдседателъ: Моля, г. Ганчевъ, не прѣсичайте оратора.

Д. Ганчевъ: Той завчера ме прѣсичаше и азъ имамъ право да го прѣсичамъ.

В. Георгиевъ: Колкото повече посрѣдници има между консоматора и производителя, толкова по-злѣ и за консоматора, и за производителя; колкото по-малко посрѣдници има между тѣхъ, толкова по-добрѣ и за консоматора, и за производителя. И затова, кол-

кото повече се прѣмахне посрѣдничеството на търговците между консоматора и производителя, толкова по-добре. Това особено важи за страна, като нашата, това особено важи за страна, която има малко капитали, каквато е България. Затова, казвамъ, че въ страна, като България, спасението на страната, икономическиятъ подеъмъ на страната, развитието на страната азъ го виждамъ въ кооперирането на нашето земеделско стопанство, въ свързването на земеделството съ индустрията, въ създаването на една земеделска индустрия. Само този е единствениятъ пътъ, по който ще се развие нашата страна и по който нашето икономическо развитие ще отиде по-напредъ. Това, що се касае до областта на икономическото развитие на нашата страна.

Но азъ се спрѣхъ и върху данъците. Въ началото лансирахъ мисълта, че нашиятъ бюджетъ е тежъкъ. Сега ще трѣбва да отговоря, какво трѣбва да се направи; ще трѣбва да отговоря сега, какъвъ е цѣрътъ. Азъ казвамъ: нашиятъ бюджетъ е тежъкъ; цѣрътъ е тамъ: трѣбва да се стремимъ съ всички сили да създадемъ въ България подготвени чиновници, трѣбва да се реформиратъ нашитѣ учрѣждения, да се изхвърли всичката излишна канцеларщина, всичката излишна формалностъ изъ нашитѣ учрѣждения и тѣ да се опростятъ; трѣбва да се създадатъ школи, въ които да подготвяме хора за всевъзможниѣ служби, каквито школи има въ добри уреденитѣ държави, а най-много въ Швейцария. Създадемъ ли такива школи, чрезъ които да подготвяме персоналъ, бждете увѣрени, че ние ще имаме единъ персоналъ, който нѣма да бжде много по брой, но който по качество ще надминава сегашния и ще върши много по-добра работа. И не само това; ще трѣбва, г. г. народни прѣдставители, да се прѣмахнатъ всичкитѣ тия грамадни формалности, каквито имаме въ нашитѣ учрѣждения. И менъ ми е много приятно, когато се научихъ, че се готви една такава реформа за нашитѣ земеделски банки. Защото, да ви кажа, тѣ почти сж недостъпни за нашето селско население: за да склучи заемъ това посрѣдното отъ тѣхъ, ще трѣбва да отиде въ общината, да си извади нѣкакво удостоверение, а ако има въ друго село имоти, ще трѣбва да отиде и тамъ, и тамъ ще се извършатъ известни формалности, ще се върне въ банката, ще търси 2—3 поръчителы за една сума отъ 200—300 л., когато има имоти, които струватъ 20—30 хиляди лева и пр., и пр. формалности, които просто задръстватъ пътя къмъ банката и каратъ селянина volens-nolens да отиде да търси заемъ при търговците, които му взематъ голѣма и много голѣма лихва. Тѣй че, казвамъ, трѣбва да се реформиратъ не само земеделскитѣ банки, а и всичкитѣ наши учрѣждения, като се създадатъ школи за подготвяне чиновници.

Трѣбва да се уреди чиновническиятъ персоналъ еднакъ завинаги. Азъ смѣтамъ, г. г. народни прѣдставители, че правителството, което би успѣло да стабилизира, да уреди чиновническия персоналъ у насъ, за да не се злоупотрѣблява повече съ този персоналъ, то би извършило най-културната работа въ България, защото ако има една болка, която най-много тормози нашата страна, ако има една гангрена, която разяжда нашия държавнически организъмъ, това е чиновническиятъ въпросъ. И всички ние, които се занимаваме съ политика, всички ние, които сме тукъ народни прѣдставители, най-добре чувствуваме това положение; всички ние знаемъ, че у нашето гражданство се е развило чувството, какво не законността е, която управлява тази страна, ами прицѣвкитѣ, влиянието на Ивана или Стояна и пр. И за това у насъ всѣки, който иска да стане чиновникъ, не търси да стане такъвъ по законенъ пътъ, не търси да бжде повишенъ или прѣмѣстенъ по законенъ пътъ, а търси посрѣдниче-

ството на Ивана или на Стояна. Това е една грамадна болка за нашата страна, която трѣбва да се изцѣри, г. г. народни прѣдставители.

Слѣдователно, като се постави редъ въ нашето чиновничество, като се реформиратъ нашитѣ учрѣждения, за да могатъ да се прѣмахнатъ тия канцеларщини, тия грамадни формалности, каквито има въ тѣхъ, по този начинъ, като се освободимъ малко отъ този грамаденъ бюрократизъмъ, какъвто имаме въ нашата страна, като се заемемъ, отъ друга страна, съ развитието на нашия поминѣкъ, както ви казахъ, прѣди всичко съ развитието на земеделското производство, именно на кооперативни начала, азъ се лаская да мисля, че България може да се радва на едно по-добро бждще, отколкото сега, защото България е поставена при условия, които ѝ позволяватъ такава развитие. България е поставена въ едно такова положение, което ще ѝ позволи да отиде безспирно напредъ. Но не трѣбва да се свѣнимъ, не трѣбва да се страхуваме да погледнемъ на недостатъците въ нашия държавенъ организъмъ, на недостатъците на нашия стопански битъ, и като се вглеждаме въ тѣзи недостатѣци, не трѣбва въ сжщото врѣме да се стрѣскаме, а да вземемъ енергични мѣрки за прѣмахването на тия недостатѣци. Нѣщо повече, едно правителство, като настоящето, което се опира на двѣ добри организирани партии, едно правителство, което има задъ себе си, въ всѣки случай, една по-голѣма сила, отколкото всичкитѣ досегашни правителства у насъ, такова правителство, въодушевено отъ идеята за реформирането на България, въодушевено отъ идеята за прогреса на България, такова правителство, казвамъ, може безъ стѣснение, безъ страхъ, безъ колебание да вземе енергични мѣрки, увѣрено, че тия мѣрки ще заведатъ страната по-напредъ, ще ѝ вдигнатъ малко нѣщо по-нагорѣ, и по този начинъ културното развитие и благосѣстояние на масата ще се подобри. (Ръкоплѣскане отъ болшинството)

Прѣдседателъ: Има думата прѣславскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Стилиянъ Чилингировъ.

С. Чилингировъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Общитѣ дебати по бюджета ми даватъ право да взема и азъ думата, за да кажа нѣколко думи не изобщо върху финансовата и икономическа политика на нашата страна, а върху просвѣтната политика, дотолкова, доколкото тя е отразена въ всичкитѣ прѣдложени намъ бюджетопроекти. Досега у насъ, когато се е говорѣло за просвѣтна политика, разбирало се е, прѣди всичко, политиката на Министерството на народната просвѣта; обаче, да се мисли така, е една голѣма грѣшка, тѣй като не само Министерството на народната просвѣта прѣслѣдва просвѣтни цѣли, но такива прѣслѣдватъ и другитѣ министерства. Защото, ако ние имаме редица училища или система отъ училища, повѣрени само на Министерството на просвѣтата, имаме и такива, още отъ началото на нашия свободенъ животъ, повѣрени и на другитѣ министерства. Но подъ просвѣтна политика обикновено се е разбирала политиката на Министерството на народното просвѣщение, затуй, защото повечето отъ училищата сж били централизирани въ него. И министърътъ на народното просвѣщение е бивалъ собствено този, който е дирижиралъ, тѣй да се каже, тази политика.

Първиятъ въпросъ, който трѣбва да си поставимъ, когато искаме да разгледаме просвѣтната политика на една страна, е въпросътъ за задължителността на образованието, сир. въпросътъ, доколко бюджетнитѣ срѣдства, които се прѣдвиждатъ, сж въ състояние да реализиратъ тази задължителностъ. А задължителността на народното образование е легнала като основенъ принципъ, г-да, въ нашето учи-

лично законодателство. Той е бил повдигнат още въ учредителното Народно събрание. При първата редакция, че „първоначалното образование е задължително“, по предложението на г. Берона и слѣдъ доста продължителни разисквания, се притуря добавката „и безплатно“. Против задължителността не се е обявил абсолютно никой отъ тогавашните народни прѣдставители. Ставало е приказка само относно въпроса, трѣбва ли това образование да бѣде безплатно и какво, собствено, се разбира подъ „безплатно образование“. Най-сетнѣ, тълкуванията дохождатъ дотамъ, че подъ „безплатно първоначално образование“ трѣбва да се разбира не образование, което да не коштува абсолютно нищо на общинитѣ, а, напротивъ, което да не тегне като непосредственъ товаръ на родителитѣ, сир. образование, въ което еднакво участие да взематъ и общинитѣ, и държавата.

И дѣйствително, ако ние искаме да вървимъ по пътя на културното развитие, ако ние искаме да догонимъ по-напрѣднатитѣ страни, ако ние искаме отъ една полуробска страна да се обрнемъ въ скоро време на истински свободна, на страна, която ще бѣде въ състояние да осмисли своитѣ завѣтни идеали, или най-малко, да запази това, което ѝ е оставено, трѣбваше бездруго да приемемъ и принципа за безплатността на образованието.

Първоначалното образование, г-да, като институция, е много старо. Ние го срѣщаме почти въ всичкитѣ народи прѣди вѣкове; но това образование не е строго организирано, а още по-малко задължително. Такова става то едва прѣзъ XIX столѣтие, когато всичкитѣ европейски държави прѣдвиздатъ въ своитѣ основни закони задължителността на образованието. За задължителността на образованието се борятъ още въ XVI и XVII вѣкъ и швейцарцитѣ; и тѣхниятъ училищенъ радѣтелъ, нѣкой си Шапферъ, казва думи по този поводъ, които нашитѣ законодатели въ първото учредително Народно събрание тоже повториха. Ако искаме, казва Шапферъ, да имаме свобода, да запазимъ свободата за по-дълго, да си гарантираме културенъ и икономически напредѣкъ, ние бездруго ще трѣбва да въведемъ задължително образование, защото, нѣма свобода тамъ, където не се припознаватъ елементарнитѣ условия за едно културно повториха. Ако искаме, казва Шапферъ, да имаме свобода, трѣбва бездруго да направимъ българския гражданинъ просвѣтенъ, трѣбва бездруго да го снабдимъ съ туй оржие, което ще му позволи по-скоро и по-лесно да се ориентира въ разбирането на своитѣ граждански и политически права. И колкото по-скоро достигнемъ това, толкова по-добре за насъ; колкото по-добри граждани сме ние, толкова по-добри производители ще бѣдемъ. И задължителността се приема. На първо време, разбира се, срокътъ на тази задължителностъ е твърдѣ кратъкъ. Нашитѣ първоначални училища на първо време, особено споредъ закона на Марина Дриновъ, иматъ тригодишенъ курсъ; слѣдователно, образованието е задължително само три години за подрастващото поколѣние. Вече послѣдующи закони и законопроекти въвеждатъ по-голъма задължителностъ, докато, най-сетнѣ, въ 1891 г. задължителното образование става шестгодишно. Но тукъ се направи единъ голѣмъ скокъ. Тази задължителностъ на шестгодишното училищно образование се оказа несъобразна съ просвѣтната подготовка на нашето население. То имаше много причини да цѣни просвѣтата; то бѣше свикнало да я държи високо;

тя бѣше му станала насѣшна още прѣди освобождението, но, за всѣки случай, то се пакъ не можеше да понесе режима на строгата и категорична задължителностъ. Затова по-послѣшниятъ законодатель трѣбваше нѣкакъ-си да отстъпи. И ние, вмѣсто да отидемъ напредъ, вмѣсто държавата да упорствува, ако щете, се върнахме къмъ по-стария редъ — четиригодишната задължителностъ. Съ това ние направихме нѣкакъ си основното образование по-достъпно за по-широкъ кръгъ отъ дѣца, но пакъ убихме неговото качество, убихме въ сѣщото време единъ принципъ, който трѣбваше съ всички сили и съ най-голѣмо упорство да поддържаеме. Защото, тогава, когато претендираме, че сме една културна страна или че трѣбва да бѣдемъ такава, когато искаме да се мѣримъ съ великитѣ народи, бездруго трѣбва да приемемъ поне частица отъ системата на тѣхното образование, нагодена съобразно напѣтитѣ национални условия. А въ която европейска страна да отидемъ, нѣма да видимъ никѣдъ четиригодишна задължителностъ, а минимумъ шестъ и осемгодишна. И ако германскиятъ гражданинъ разбира своитѣ интереси, ако германскиятъ гражданинъ е по-трѣзвъ въ много отношения отъ нашия, нѣщо повече, ако той мечтае да завоюва свѣта, това е затуй, защото се чувствува много по-силенъ и много по-културенъ, отколкото гражданинътъ на много други страни. Но въ Германия и най-простиятъ работникъ прѣкарва режима на осемгодишното задължение — само въ нѣкои отъ нѣмскитѣ държавици то е седемгодишно. И грамотниятъ тамъ не е грамотенъ въ нашенски смисълъ, сир. грамотенъ, който умѣе да си записва името, но слѣдъ като произнася буква по буква, за да може да вложи при процеса на писането не една отъ своитѣ способности, а двѣ: да може да се слуша въ сѣщия мигъ, когато той пише. Шомъ като е тѣй, шомъ като нашиятъ гражданинъ въ грамотно отношение седи много по-долу, естествено е, че по-долу ще седи и въ възможността да се добере до тази културна и икономическа мощъ, до която може да се добере, напр. нѣмскиятъ, френскиятъ или австроунгарскиятъ. Дѣйствително, ако вземемъ нашитѣ съсѣди, ние можемъ да бѣдемъ до известна степенъ утѣшени: ние можемъ съ гордостъ да кажемъ, че по грамотностъ стоимъ по-горѣ отъ тѣхъ, че процентно ние даваме по-голѣма грамотностъ, че дори ние сме достигнали по-голѣмъ успѣхъ на икономическото и на просвѣтното поле. Собствено, и тѣ самитѣ признаватъ това. Сръбскитѣ вѣстници, сръбскитѣ списания, сръбскитѣ учени и просвѣтени дѣятели не прѣставатъ да трѣбятъ прѣдъ обществото, че прѣди всичко е необходимо едно увеличение на просвѣтния бюджетъ у тѣхъ, за да догонятъ България — тази България, която едва отъ 33 години сѣществува свободенъ животъ. Ако сравнението ни съ малкитѣ величини, обаче, би могло да ни докара гордостъ, тогава нека ние бѣдемъ доволни, нека се гордѣемъ, че стоимъ по-горѣ отъ всичкитѣ балкански държави; но, ако претендираме да играемъ известна роль на балканитѣ като културенъ народъ, ние трѣбва да се мѣримъ не съ тѣхъ, а съ онѣзи, които седятъ задъ тѣхъ.

Обаждатъ се: Браво!

С. Чилингировъ: А задължителността на образованието въ Европа обема по-голѣмъ периодъ отъ младинитѣ на човѣка. Тя е въведена и много порано, отколкото у насъ. Когато нашата задължителностъ датува едва отъ 27 мартъ 1879 г. — приета въ XVII-то заседание на учредителното Събрание — въ Швеция датува отъ 1686 г.; въ Норвегия — отъ 1739 г. и допълнена въ 1741 г.; въ Дания — отъ 1721 г. и допълнена въ 1739 г.; въ Прусия — отъ 1763 г. и закрѣпена отново съ другъ законъ отъ 1819 г.; въ

Герция — отъ 1834 г.; въ Испания — отъ 1857 г. и въ Италия — отъ 1859 г. Освѣтъ това, тази задължителностъ въ много отъ тѣзи държави трае повече, отколкото у насъ. Въ Шотландия образованието е задължително отъ 5 до 13-годишна възраст; въ Англия и Брауншвайгъ — отъ 5 до 14-годишна възраст; въ Онтарио — отъ 5 до 16-годишна възраст; въ Португалия, Испания и Италия — отъ 6 до 9-годишна възраст — само тѣ седятъ по-долу отъ насъ — въ Унгария и България — отъ 6 до 12-годишна възраст, а въ Франция, Бавария и Бюртенбергъ — отъ 6 до 13-годишна възраст и т. н. Сега, споредъ послѣднитѣ измѣнения въ нашия законъ за народното просвѣщение, направенъ въ врѣмето на г. Муханова, задължителността на нашето образование трае отъ 7 до 14-годишната възраст, сир. седемъ години. Обаче, г-да, когато говоримъ за задължителностъ, не трѣбва никога да забравяме, че ние можемъ да заставимъ дѣцата по-дълго врѣме отъ своя животъ да посѣщаватъ училището, безъ, обаче, по различни причини, които излизатъ често пѣти вънъ отъ границата на закона, да сме въ състояние да извлѣчемъ полза отъ нея; защото, както е у насъ, дѣтето, стигне ли единъжъ 14-годишната възраст, макаръ останало въ първо отдѣление прѣзъ всичкото врѣме, не влиза вече подъ задълженията на закона — то може свободно да напусне училището само затуй, защото е 14-годишно. А до тази възраст нашиятъ селянинъ, който има нужда отъ повече работни сили и, слѣдователно, комуто рѣдѣтъ на собственото му дѣте сж отъ първа необходимостъ, е въ състояние да направи всичко възможно, което ще го отърве отъ строгоститѣ на закона. Това избѣгване парализира задължителността на образованието. Като тѣй, би имало смисълъ да се говори за нея само, ако можеше, по какъвто и да било начинъ, да се застави дѣтето до 14-годишна възраст да прѣмине курса на основното образование. А този курсъ би могълъ да бѣде прѣминатъ и отъ най-неспособното дѣте; защото, дори ако допуснемъ, че ще повтаря всѣко отдѣление, то пакъ за седемъ години, както е сега, ще може да свърши основното училище, сир. да добие този минимумъ отъ образование, който, освѣтъ елементи на грамотностъ, ще му даде горѣ-долу и елементи на познания, достатъчни, сравнително, да го ориентиратъ въ неговата работа, като производител. Тази възможностъ, да се избѣгва именно отъ задължителността на образованието, докарва и голѣмия процентъ на неграмотни у насъ. Дѣйствително, сравнени съ съсѣдитѣ, ние стоимъ въ грамотно отношение по-горѣ, но въ сравнение съ онѣзи народи, съ които, както казахъ, трѣбва да се сравняваме, стоимъ много по-долу. Напр., отъ 100 новобранци въ Холандия има неграмотни 5.5% — това е прѣзъ 1893 г. — тия свѣдѣния можахъ да намеря — въ Белгия прѣзъ 1894 г. — 15%, въ Франция прѣзъ 1890 г. — 7.4%; въ Германската империя прѣзъ 1890 г. — 0.6%; въ Пруссия прѣзъ 1890 г. — 0.8%; въ Саксония прѣзъ 1890 г. — 0.01%; въ Бавария прѣзъ 1895 г. — 0.04%; а Швейцария прѣзъ 1894 г. — тази държава, която по всичко наподобява България — е дала на 100 новобранци 0.6% неграмотни. Колко много държатъ европейцитѣ за процента на грамотността и неграмотността, може да се види, г-да, отъ желанието на англичанина Сидней Вебъ. Този господинъ отива дори дотамъ, че прѣдлага на държавата, щото тя да поеме на свои разходи не само доставянето на учебни помагала, но дори и прѣхраната на дѣцата, като твърди, че всичкитѣ жертви, които ще направи за тѣзи дѣца, ще бѣдатъ стократно платени, щомъ тѣ, въоръжени съ познания, влѣзатъ въ живота като поредѣчни възпитани и главно ориентирани въ своята дѣйностъ граждани.

За да имаме ние по-малкъ процентъ на неграмотни отъ нашитѣ съсѣди, това се дължи на едно

частливо обстоятелство; то е, че послѣднитѣ години на нашия робски животъ съвпадаха съ движения въ западна Европа, които не можеха да не се отразятъ и у насъ. Като почнете отъ 1844 г., когато излизаше първото периодическо списание на Константина Фотиновъ, до първия денъ на нашата свобода, ние ще срѣщнете само статии отъ единъ и същъ типъ. И всички проповѣдватъ едно: образование за момчета, образование за момичета. Вънъ отъ тѣзи статии, почти че нѣма други. Всичко, което се прави, отъ страна на когото и да било, е съ цѣль да се повдигне образованието на народа. Самата литература прѣслѣдва чисто практически образователни цѣли. Нашиятъ най-видни днесъ хора, тогавашни младежи, си губятъ врѣмето, нека се изразя тѣй, въ прѣвждане популярна или научна литература, въ която се трактува само единъ въпросъ — въпросътъ на образованието. Затуй, защото тогавашниятъ интеллигентъ съзнаваше, че безъ образование ние не можемъ не само да мечтаемъ за политическа свобода, но не можемъ да мечтаемъ и за относително равноправие, при общата анархия на Турската империя. А туй равноправие ние можехме да имаме само когато чрѣзъ образователнитѣ сръдства завладѣемъ и икономическитѣ, когато ние стацѣхме доминирующа раса не само по просвѣта, но и по икономическа мощъ. А послѣдната можехме да имаме само чрѣзъ първото. Докждѣ сме стигнали въ това врѣме, нѣма да привеждамъ, г-да, статистиката. Ще ви цитирамъ само горѣ-долу мѣстнието на княза Дондуковъ-Корсаковъ, който съ радостъ, прѣзъ врѣме на окупацията, констатира, че прѣди да се появи освободителната война, България е била поредѣчно — споредъ неговитѣ думи — устроена въ образователно отношение. Той намира гимназии — правилно развити, споредъ неговитѣ разбирания — въ Търновската, въ Русенската, въ Пловдивската и въ Сливенската губернии. „Нѣма, казва, градове и паланки, които да не разполагатъ съ 1—2 даже и повече училища“. И дѣйствително, споредъ статистиката, въ 1877 г. ние сме имали 1.054 основни училища, отъ които 72 въ градоветѣ и 1.432 въ селата — цифра, която, сравнена съ днешната, характеризирюща сегашното състояние или сегашния брой на нашитѣ училища и учители, е извънредно голѣма.

При такъвъ подемъ, г-да, на образователнитѣ идеи, при такова, бихъ казалъ, ако щете, фанатично прѣслѣждане на по-широко образование, естествено е, че българинътъ въ най-първо врѣме не е могълъ да не радѣ за задължителността и безплатността на образованието, и не е могълъ да не мисли за сръдствата, които ще го гарантиратъ. Тия сръдства, съ които досега нашата държава разполага, за да въкара повечето отъ нашитѣ дѣца въ училище, сж, прѣди всичко, глобитѣ. Но тѣзи глоби сами по себе си нищо не помагатъ. Тѣ, дѣйствително, сплашаватъ населението, принуждаватъ го понекога да прати дѣцата си на училище, но въ повечето случаи оставатъ безъ резултатъ. А че ние искаме да въкараме дѣцата въ училище насилъ, чрѣзъ глоби, това може да се види отъ слѣднитѣ цифри, които имаме за 1909/1910 г. Прѣзъ тази учебна година отъ окръжнитѣ училищни съвети сж наложени на 1839 родители глоби, въ размѣръ на 13.002 л.; а отъ окръжнитѣ училищни инспекции — на 85.786 родители, въ размѣръ 147.087.35 л., или всичко 87.625 родители сж глобени, въ размѣръ на 160.089.35 л. Тази мѣрка сама по себе си е жестока, но ако ние бихме погледнали не прѣзъ очитѣ на нашето сърце, а прѣзъ очитѣ на нашия разумъ и на нашето здраво разбиране на нѣщата, би трѣбовало да отидемъ и по-нататѣкъ. Единъ отъ германскитѣ педагози казва: „Ако ние постигнахме нѣщо въ областта на учебното дѣло, то е благода- рение на строгитѣ мѣрки, които сме взели“; а тѣзи

мърки сж не само глоби, каквито налагаме ние, а и затворъ на родителитѣ, въ случай че тѣ не се подчинятъ на училищнитѣ власти. Защото тамъ, където малокултурността иска да вземе върхъ, културниятъ и образованъ човѣкъ, поставенъ да ръководи интереситѣ на цѣль единъ народъ, е дълженъ да направи всичко туй, което би гарантирало бѣдѣщето развитие, и което би докарало едно голѣмо бѣдѣще добро, вмѣсто малкото добро въ настояще врѣме. Но се пакъ, благодарение на тѣзи относително строги мѣрки, ние имаме една добра грамотностъ. Срднниятъ процентъ на грамотнитѣ у насъ, ведно съ турци, цигани и татари, сир. най-неученолюбивитѣ раси въ нашия народъ, дори противопросвѣтнодѣйни, ако мога да се изразя тѣй, е 27-91%. Безъ тѣхъ, нашиятъ процентъ, за мъжетѣ изобщо, стига 50-57%.

Н. Мушановъ: Отдѣ вземате статистиката?

С. Чилингировъ: Азъ съмъ взелъ свѣдѣнията, г. Мушановъ, отъ изчисленията на Вашитѣ бивши чиновници, които сж печатани въ „Архива на Министерството на народното просвѣщение“.

Н. Мушановъ: За коя година?

С. Чилингировъ: А тѣзи цифри сж отъ доклада на Доросиева. Може-би, имаме и други свѣдѣния.

Н. Мушановъ: Има нови.

С. Чилингировъ: За женитѣ — 18-24%, срдно 34-76%. Но, тукъ ги вземамъ, както казахъ, ведно съ турцитѣ, ведно съ туй племе у насъ, което намалява въобще грамотността ни; безъ тѣхъ нашата грамотностъ се равнява почти на грамотността на малкитѣ европейски държавици.

Сега-засега нашитѣ училища събиратъ между своитѣ стѣни повече отъ 500 хиляди души дѣца, доколкото мога да си спомня цифрата на г. министра на просвѣщението.

Министъръ С. С. Бобчевъ: Приблизително.

С. Чилингировъ: Но прѣзъ 1908/1909 г. ние сме имали 489.550 ученика или 11-8% отъ цѣлото население. На 100 жители отъ всичкитѣ се падатъ 12 младежи, посѣщаващи училището. Отъ тѣзи дѣца отъ мъжки полъ сж 300.413 или 61%, и отъ женски полъ — 189.137 или 39%. Както виждате, по процентно отношение и по брой жената посѣщава по-слабо нашитѣ училища, макаръ общо взето, въ количествено отношение женското население у насъ да не е по-малко отъ мъжкото. Това се дължи на редица причини, между които и тази, че населението ни още не е свикнало да смѣта жената като факторъ въ икономическия животъ, макаръ, въ сжщностъ, тя да е такава и да играе въ много мѣста по-голѣма роль, отколкото мъжътъ. Но отъ всички тѣзи дѣца, които посѣщаватъ училищата, не всички, г-да, достигатъ до края на учебната година. Ако вземемъ статистиката на 1907/1908 г., ще видимъ, че въ началото на учебната година сж записани момчета 223.713, момчета — 134.579, или всичко — 358.292. Обаче, до края на годината сж останали момчета — 197.908, момчета — 115.596, или всичко 313.504. Имаме, значи, напуснали момчета 25.805, момчета — 18.983, или всичко 44.788.

Не е по-добро състоянието на учебното дѣло и на слѣдната 1908/9 г. Прѣзъ тази година ние сме имали дѣца подлежащи на записване въ основнитѣ училища: 254.659 момчета, 221.084 момчета — всичко 475.743 дѣца. Отъ тѣхъ сж посѣщавали училището само 361.500; не сж посѣщавали, значи, 114.243 дѣца. Така че, слѣдъ 32-годишенъ свободенъ животъ, близо 1/4, или 24-01% отъ дѣцата сж стояли вѣнъ отъ учили-

щето. Отъ тѣхъ 1/3 сж момчета или 37-61%, а 1/8 или 12-24% сж момичета. Този процентъ не се е измѣнилъ и въ 1909/10 г. Споредъ статистиката, всичкото население у насъ е 4.329.108. Прѣзъ това врѣме подлежащитѣ на задължително учение дѣца сж били 11-27% отъ населението. Постъпилиятъ въ училище дѣца сж били 8-75%, а сж останали вѣнъ 2-52%. Общо взето, за цѣлото ни развитие, отъ освобождението до 1901 г., 700 хиляди души сж прѣживѣли периода на задължителното образование, безъ да сж влѣзли въ училищната ограда, сир. 700 хиляди души, подлежащи на задължително учение въ единъ периодъ отъ освобождението до 1900 г. сж останали неграмотени. А днесъ-заднесъ, споредъ статистиката, състоянието е слѣдното: годишно оставатъ неграмотни отъ 40 до 50 хиляди дѣца.

За да не можемъ, г-да, да приберемъ всичкитѣ дѣца въ училището, има редица причини. Първата отъ тѣхъ, която трѣбва да поменемъ, е необходимостта на нашето домакинство отъ дѣтския трудъ. Както ви е извѣстно, повече отъ нашитѣ селски дѣца прѣкарватъ своето врѣме въ помощъ на родителитѣ, като изпълняватъ по-леснитѣ домашни работи. Тѣ сж прѣдимно или пастирчета, или водятъ ралото на нивата или пъкъ, най-сетнѣ, служатъ като носачи на вода, на храна и пр. Споредъ статистиката, голѣма частъ отъ дѣцата напускатъ заради туй, защото ставатъ ратаи, сир. заради туй, защото родителитѣ имъ не разполагатъ съ достатъчно срдства, за да могатъ да ги поддържатъ въ училище. Така напр., прѣзъ 1902/3 г. сж напуснали по бѣдностъ въ градоветѣ 1.205 дѣца, а въ селата — 6.297, или всичко 7.502 дѣца. По небръжностъ по-малкъ процентъ сж напуснали въ градоветѣ — 1.074, а по-голѣмъ въ селата — 14.537; всичко — 15.611. Но ако вземете прѣдъ видъ, че понятието небръжностъ е твърдѣ широко и твърдѣ мъчно може да се опрѣдѣли, то трѣбва да приемемъ, че по-голѣмата частъ отъ тѣзи дѣца напускатъ или затуй, защото трѣбва да бждатъ помощници на своитѣ семейства, като участвуватъ непосредствено въ тѣхното стопанство, или затуй, защото трѣбва да отгърватъ сѣмействата си отъ единъ консоматоръ и да отидатъ на работа другагдѣ.

Върху посѣщението на нашитѣ училища е влияло твърдѣ много и производството у насъ. Прѣзъ години, когато ние имаме по-добъръ урожай, има по-много посѣщениа на училищата, а прѣзъ години, когато имаме по-слабъ урожай, намалява и процентътъ на посѣщаващитѣ училище дѣца. Така напр., прѣзъ 1899/1900 г., които се отличиха съ особена неурожайностъ, ученицитѣ сж намалѣли съ 3%.

Тази задължителностъ, г-да, не може да се осмѣстятъ и по други причини. Една отъ тѣхъ, върху която искамъ специално да се спра, е липсата, изобщо, на условия, за каквато и да било просвѣтна и образователна дѣйностъ. На първо врѣме трѣбва да поставимъ въпроса за училищната сграда. Училищнитѣ здания у насъ сж най-несгоднитѣ и най-нехигиеничнитѣ здания, може-би, отъ училищата въ всички държави на Европа. Ние досега, несвикнали къмъ никаква хигиена, въ болшинството си, не можемъ и да си прѣдставимъ нуждата дори отъ едно хигиенично и благоустроено училище. Това е единъ общъ хигиенически недостатъкъ. Ако нашитѣ етнографи изкараватъ голѣмъ процентъ отъ българското население, или голѣмо число българи, които прѣзъ цѣлия си животъ не сж се къпали дори въ рѣката, която протича покрай тѣхното село, то естествено е, да се обясни, защо българинътъ изобщо нѣма прѣдставление за домашна хигиена и хигиена, слѣдователно, на училището. Пъкъ защо да не го кажемъ, и нашата държава, по една или друга причина — азъ нѣма да влизамъ въ разбирателство на причинитѣ — не е могла да дойде въ значителна помощъ на общинитѣ; тя не е харчила за постройки на училищни

здания тъй, както, напр., е харчила една Франция, както сж харчили Съединенитѣ Щати, или както е харчилъ, напр., австралийскиятъ Новъ-Валисъ. Споредъ статистиката, прѣзъ 1897/8 г. 24.8% отъ основнитѣ училища сж били селски хамбари, метоси, джамии, кѣщи и пр., или отъ 2.134 основни училища, до тази година: 3 сж държавни, 1.805 принадлежатъ на общинитѣ — това е 84.58% — и 326 частни. Тѣ сж правени, г-да, за слѣднитѣ цѣли: 1.516 — за училища, 214 — за кѣща, 174 — за кръчма, 17 — за кафене, 52 — за общинска канцелария, 44 — за църковна килия, 38 — за джамия, 46 — за хамбаръ, 5 — за дамъ, 3 — за кошари, едно — за селски карауленъ домъ, 2 — за пограниченъ карауленъ домъ, 1 — за турски конакъ, 1 — за фурна, 5 — за магерница, 1 — за болница, 3 — за ханъ, 1 — за тепавица, 1 — за воденица, 1 — за ковачница, 1 — за работилница и 7 — не се показва отъ статистиката за какво. Това сж изслѣдванията на основния учителски съюзъ до послѣдната 1911 г. Нека приведемъ сега описание на нѣкои отъ тѣзи училища. (Чете) „Въ с. Шипково, Кулско, училищната стая е тѣсна, прилича на сандѣкъ, 6 чина заплънятъ буквално стаята и не позволяватъ да се отварятъ двѣтѣ врати на стаята. Учителътъ се принуждава да пробие дупка въ стѣната, прѣзъ нея влиза, минава по чиноветѣ и така отива прѣдъ черната дѣска“.

А. Кипровъ: Прѣзъ дупката?

С. Чилингировъ: Да, прѣзъ дупката. (Продължава да чете) „Въ продължение на 3 години умиратъ трима учители, единъ слѣдъ други. Въ с. Долна-бана, Софийско, училището е било циганска кѣща. Едната стая отъ яхъра е приспособена по-послѣ за училище. Въ с. Церецелъ, Софийско, едната половина е училище, а другата — воденица. Въ с. Сърджиларъ, Тутраканско, училището е градено за цигански конторъ и послѣ пригодно за кръчма и найсетѣ — за училище. Оцѣсно е споредъ оцѣнителната комисија за 15 л. (Смѣхъ въ болшинството) Въ с. Глачево, Новозагорско, общинската канцелария и учителската стая е една и сжца. Въ с. Млѣчево, Троянско, училищната стая е толкова низка, че учителътъ, за да може да прѣподава въ цѣль ръстъ, бива принуденъ да ископае дупка на пода, прѣдъ масата, да влиза въ нея и отъ тамъ да прѣподава на ученицитѣ“. (Общъ смѣхъ) При такива условия, г-да, естествено е, че не можемъ да искаме прилагането на чл. 76 отъ конституцията, или, както бѣше, чл. 73 отъ органическиятъ уставъ, за задължителното народно образование. Тамъ, дѣто ние нѣмаме постройкаи, дѣто нѣмаме здания, правимъ дори грѣхъ, когато изнасилваме нашия българинъ да си праца най-милото, за да погине на другия денъ отъ миазми и туберкулоза. (Ржкоплѣскане отъ болшинството)

Тази липса на училищни здания докарва и друга врѣда, докарва щети и на самата държава. Неудобното училищно здание побира винаги по-малко ученици, а тамъ, дѣто имаме по-малки пространства, пригодени за по-малко ученици, ще имаме, г-да, повече учители. И тогава, нека не се чудимъ, че у насъ учителитѣ растатъ и че нашиятъ просвѣтенъ бюджетъ натежава отъ учителскитѣ заплати. Нека направимъ училище на българския гражданинъ, или нека му помогнемъ да си направи самъ удобно такова, нека запазимъ неговитѣ дѣца, нека запазимъ бждѣщето на нашия народъ и ще имаме по-малко учители тогава. Ше имаме много по-малко; дори, споредъ изчисленията на компетентни хора, учителитѣ могатъ да се намалятъ съ $\frac{1}{3}$, тъй като нашиятъ учителъ е задълженъ да прѣподава на 40 дѣца, а има села, кждѣто не може да прѣподава и на 15, защото стаята не позволява за повече.

П. Петрановъ: Нѣкждѣ има дори по 80 дѣца.

Н. Мушановъ: А има и по 110.

С. Чилингировъ: Вѣрно е, че има. — Този въпросъ — за постройка на училищни здания — се е повдигналъ нѣколко пѣти. Повдигалъ се е и въ врѣмето на демократитѣ, и почтениятъ г. Мушановъ, въ своята рѣчь тогава, защити необходимостта отъ такива сгради, като, обаче, призна въ сжщото врѣме, че едва-ли не е по за прѣдпочитане да имаме по-напрѣдъ удобни казарми, понеже всички ще минатъ прѣзъ тамъ, отколкото да имаме училища.

Н. Мушановъ: Кждѣ съмъ казалъ това?

С. Чилингировъ: Въ Вашата рѣчь.

Н. Мушановъ: Не съмъ казалъ такова нѣщо.

С. Чилингировъ: На стр. 18 отъ Вашата рѣчь.

Н. Мушановъ: Азъ ще я чета, но Ви увѣрявамъ, че не съмъ казалъ такова нѣщо; казалъ съмъ да не се сравняватъ училищата съ казармитѣ. Не съмъ билъ и противъ казармитѣ; напротивъ, искалъ съмъ и тѣ да се правятъ.

С. Чилингировъ: Но по-нататѣкъ, разбира се, г. Мушановъ не забравя да защити тезата за физическото възпитание на нашия народъ, като на стр. 34 цитира думитѣ на бившия просвѣтенъ министъръ въ Франция Лейгъ, че не трѣбва да открадваме младостта на нашитѣ собствени дѣца; че не трѣбва да ги затваряме въ негодни училищни здания.

Споредъ г. Мушанова тоже, цифрата на негоднитѣ училища не е много голѣма. Той, напр., мисли, че единъ училищенъ инспекторъ, или единъ учителъ може да намѣри 1.537 негодни училищни здания, но ако ние бихме отишли да провѣримъ, бихме ги изкарвали до 700—800.

Н. Мушановъ: И сега тъй мисля.

С. Чилингировъ: Може г. Мушановъ да е правъ и азъ за тази цѣль ще цитирамъ собствено свѣдѣния отъ два окрѣжа, сравнително по-благоустроени, споредъ моитѣ свѣдѣния, разбира се. Тѣ сж свѣдѣнията, които се намиратъ изложени въ отчетитѣ на варненския и на врачанския окрѣжни управители. Това сж хора, прѣди всичко, администратори, които биха имали прѣдъ видъ повече интереситѣ на административната властъ, отколкото на училищата. Споредъ свѣдѣнията на варненския окрѣженъ управителъ, всички първоначални училища въ тоя окрѣгъ се помѣщаватъ въ 298 здания — 33 градски и 265 селски. Отъ тѣхъ 165 стодни, 53 годни съ поправка, което на педагогически езикъ значи абсолютно негодни, защото училищни здания, които сж годни съ поправки, това значи, че сж условно годни. А при възпитанието, при ръста и при развитието на младитѣ поколения, ние не можемъ да говоримъ за условна годностъ: абсолютна годностъ трѣбва тамъ, кждѣто искаме да имаме абсолютно здрави дѣца и абсолютно добро развитие.

Н. Мушановъ: Азъ съмъ казалъ да приравнимъ нашитѣ училища къмъ типа на селската кѣща, въ която обикновено нашитѣ селяни живѣятъ; не къмъ идеалния типъ на училища, защото не можемъ да ги докараме отъ Парижъ въ с. Балванъ.

С. Чилингировъ: Г. Мушановъ! Въ Никополско всички кѣщи сж землянки и, ако приравнимъ нашитѣ училища съ тоя типъ кѣщи, значи, ще имаме училища-землянки.

Н. Мушановъ: Ама недѣйте приравнява селската кѣща съ землянка.

С. Чилингировъ: Отъ тия 298 здания, строени по планъ сж 147, а безъ планъ — 151. Отъ тѣзи училища достатъчни сж за подлежащитѣ на задължително учение дѣца само 184, а недостатъчни сж 114. За училища въ сжщия този окръгъ служатъ и частни кѣщи. Така, напр., прѣзъ отчетната 1910/1911 г. сж били наети 29 частни кѣщи за училищни здания.

А споредъ отчета на врачанския окръженъ управителъ, въ окръга нѣма училища въ 13 населени мѣста. Училища, обаче, могатъ да се откриятъ, съгласно чл. 38 отъ закона за народното просвѣщение, въ седемъ села, ако имаме построени годни училищни здания. Цифритѣ, които врачанскиятъ окръженъ управителъ дава за състоянието на училищата въ тоя окръгъ сж слѣднитѣ: 28·2% сгодни училищни здания; 25·6% сгодни съ поправки; 46·2 съвсѣмъ негодни и само 24·2% училищни здания сж достатъчни да побератъ всички подлежащи на задължително учение дѣца. Ще каже, че повече отъ 70 и нѣколко на стотъ отъ зданията сж негодни да побератъ ученицитѣ.

При такава една обстановка, повтарямъ пакъ, г-да, съ рискъ да ви отегча, естествено е, че не може да се приказва за едно истинско възпитание, за едно истинско образование. Въ туй отношение, всички просвѣтни министри: и г. Мушановъ, и неговитѣ прѣдходници, и г. Шишмановъ — нека го признаемъ за тѣхна честъ — кои съ по-голямъ умѣние и вѣщина, кои съ по-малко, доблестно и достойно сж защитили каузата за постройка на училищни здания. Вѣрвамъ, че и г. Бобчевъ, днесъ или утрѣ, ще направи сжщото, съ този необходимъ жаръ, съ който трѣбва да говоримъ ние, когато говоримъ за собственитѣ си дѣца и за нашето бѣдѣще развитие като народъ и държава.

Друга една отъ прѣчкитѣ, за да не може да се осмисли или приложи напълно принципътъ на задължителното учение за нашитѣ дѣца е, собствено, учителскиятъ персоналъ. Като казвамъ прѣчки, дължа да обясня, какво разбирамъ подъ тази дума. Учителскиятъ персоналъ, самъ по себе си, не е прѣчка; не е той, който не ще приеме дѣцата; не е той, който ще ги изгонва, но прѣчка е неуредицата, създадена отъ врѣме насамъ между учителския персоналъ. Отъ години наредъ България не разполага съ достатъчно число учители; отъ години наредъ България създава такива условия, които прѣслѣдватъ учители вънъ отъ училищната сграда. И днесъ на много мѣста не се откриватъ паралелки или класове само затуй, защото нѣмаме учители. Прѣди нѣколко врѣме се даваше обявление, че се търсятъ учители за Бургазкия окръгъ. Това е нѣщо рѣдко въ послѣднитѣ години. Почнахме да ги диримъ тѣй, както диримъ дезертьоритѣ, затуй, защото учителътъ дезертира, избѣгва отъ училищата; и избѣгва той не по своя воля, не по своя инициатива, а затуй, защото той е заставенъ да прави това. Първа причина, за да бѣга учителътъ отъ училището, е неправилното разпрѣдѣление на възнагражденията, които нашата държава дава на своитѣ работници. На учителя, отъ когото искатъ да отговаря на най-голямъ цензъ, дава най-малко възнаграждение. Споредъ закона за народното просвѣщение, единъ основенъ учител трѣбва да е свършилъ педагогическо училище, трѣбва да е прѣминалъ като стажантъ — като кандидатъ учител — една година, трѣбва да е държалъ държавенъ изпитъ и на туй отгоръ да получава една заплата отъ 1440 л. годишно — тѣкмо толкова, колкото ние даваме на прѣносачитѣ по гаритѣ. И плащаме толкова не за да възвзимемъ, а да унизимъ по този начинъ, г-да, най-културната частъ на обществото, ще каже да унизимъ себе си. И ако ние можемъ да търпимъ това, нека не се чудимъ, че учителътъ, комуто прилагаме тая несправедливостъ, не е въ състояние да я прѣнесе. Но винаги, когато е ставало въпросъ за увели-

чение заплатитѣ на учителитѣ, изпитвалъ е другъ единъ въпросъ: отдѣ ще вземемъ сръдства? Този въпросъ е свързанъ съ една дѣйствително печална нагледъ наличностъ. Ние имаме сръдно 12·500 учители; ако увеличимъ заплатата на всичкитѣ съ по 5 л. мѣсечно, туй ще хвърли единъ голѣмъ бюджетъ, една голѣма сума, противъ която ние всички, и настоящи, и бивши, и бѣдѣщи учители ще вдигнемъ рѣка. Но, ако искаме да запазимъ учителя, ако искаме да запазимъ добрия учител за нашитѣ дѣца, ние трѣбвме да намислимъ начинитѣ, да изберемъ сръдствата чрѣзъ които можемъ да сторимъ това. Азъ искамъ да попитамъ почитаемото народно прѣдставителство, нека попитамъ и г. Мушанова, защо ние намираме тия заплати за добри? Затуй ли, защото въ селата животътъ билъ по-евтинъ, отколкото въ градоветѣ, затуй ли, защото учителътъ има по-малко културни нужди, отколкото има човѣкъ съ неговото образование и изобщо съ неговата култура? Ако ние искаме отъ едно съсловие да поддържа своето културно положение, трѣбва да му дадемъ сръдства за това. И нека не се чудимъ, че учителътъ пада. Той пада и ще пада не по своя вина, а по вината на насъ, които имаме въ собственитѣ си рѣцѣ управлението на страната. 1400 л. за единъ основенъ учител, това е една мизерна заплата; тя може да му стигне, когато той е младъ, когато не се е нагърбилъ съ сѣмейни и обществени ангажменти; но ако ние искате да имате единъ поредъченъ гражданинъ, ние трѣбва да му осигуримъ условията за единъ поредъченъ граждански животъ.

П. Парапановъ: Той работи само шестъ мѣсеца.

С. Чилингировъ: Въ всички вѣдомства чиновници съ сръдно образование могатъ да достигнатъ до много високи заплати. Вчера дори азъ чухъ за единъ началникъ отдѣление, който е билъ по-напрѣдъ нѣкакъвъ си старши митнишки стражаръ. Но учителътъ никога не може да авансира повече отъ своето учителство. Той само може да достигне 180 л. мѣсечна заплата на книга, но не може да отиде по-нагорѣ. А и тая заплата ще я добие слѣдъ 25-годишенъ трудъ, когато на гърба си ще име тежко сѣмейство, на което е дълженъ да даде, по силата на еволюцията, минимумъ отъ това образование, което притежава самъ. Защото, г-да, общочовѣшка, нека не кажа бащинска, черта е, стремехътъ на родителя да даде на дѣцата си минимумъ отъ тази култура, която той притежава. И ако основниятъ учител има сръдно образование, трѣбва да се замислимъ да му дадемъ сръдства, които ще гарантиратъ и на неговитѣ дѣца едно сръдно образование. Не направимъ ли това, вмѣсто напрѣдъ, ние ще отиваме назадъ въ културно отношение. Държава, която иска да напрѣдва, не трѣбва да забравя, не трѣбва да изпуска изъ прѣдъ видъ хода въ развитието, не само на отдѣлнитѣ съсловия, въ случая на учителското, но и на отдѣлната личностъ. Азъ непосредствено зная десетки, да не кажа стотина, примѣри, когато основниятъ учител, обрѣмененъ отъ тежко сѣмейство, не е въ състояние да даде абсолютно никакво образование на своитѣ дѣца. Азъ отъ собствени наблюдения зная случаи, когато учителътъ, за да не остави дѣцата си въ образователно отношение по-долу отъ себе си, приема да стане полицейски стражаръ, само да бѣде въ града, дѣто ще има по-голямъ удобства при издрѣжката имъ и дѣто ще може да упражнява непосредствена контрола надъ тѣхъ. При такива условия, г-да, казвамъ, учителътъ ще бѣга; ще бѣга той отъ гимназията, ще бѣга отъ прогимназията, ще бѣга и отъ основното училище. Защото въ принципъ се е обърнало у насъ, при разпрѣдѣлянето на заплатитѣ, едно нѣщо, което само по себе си всѣва анархия въ цѣлия ни животъ: ние разпрѣдѣляме заплатитѣ, не съобразно работата,

която трябва да се върши, а съобразно това, какви условия притежава кандидатът чиновник, или каква възможност има той, за да напусне това си положение. За да бъде по-ясен, ще си послужа с отделни примери. У нас, напр., инженеритъ и лѣкаритъ въ всички вѣдомства, кждѣто и да сѣ на служба, получаватъ по-голѣми заплати отъ тѣзи, които сѣ добили такова образование, което не е приложимо, което практически само по себе си се явява безъ цѣна.

Н. Мушановъ: Лѣкаритъ, не; инженеритъ, да.

С. Чилингировъ: На инженера, каквато и работа да му дадемъ, ние даваме по-висока заплатата, защото държавата има боязнь да не би като специалистъ да избѣгне и да вземе свободно да практикува своята професия. По този начинъ ние възнаграждаваме повече тѣзи хора, които сѣ и по-добъръ гарантирани по силата на своята професия, когато справедливъ социаленъ принципъ, струва ми се, е, възнаграждението да съотвѣтствува на риска, който може да понесе извѣстна личностъ при изпълнението на дадена служба. Този рискъ могатъ да понесатъ най-много тѣзи, които сѣ не посветили не на практически, а на теоритически знания, прѣследващи развитието на общата култура у индивида и нацията. Министерството на народното просвѣщение отъ години наредъ се чуди отъ да вземе учители по история и по филология, отъ да вземе специалисти по археология. Всички бѣгатъ, защото днесъ-затнесъ, когато разпрѣдѣляме заплатитъ, не прѣдвиждаме никаква гаранция за този, който е снабденъ съ дисциплина практически негодна.

Когато се говори, че учителитъ получавали високи заплати, наврежда се често пѣти обстоятелството, че нашитъ учители получаватъ по-високи заплати, отколкото учителитъ въ други държави. Може да е тъй, но срѣдно взето заплатата на единъ основенъ учителъ въ западноевропейскитъ държави е съ половинъ пѣтъ по-голѣма отъ заплатата на българския учител; и при туй, тамкашниятъ учителъ често пѣти е снабденъ съ удобства, които нашиятъ нѣма. Дори въ близката намъ Ромѣния учителитъ притежава жилище, притежава отопление, притежава и освѣтление, което допринася твърдъ много при неговата заплата.

Споредъ свѣдѣнията, които можахъ да почерпя отъ тукъ-оттамъ, емиграцията на учителитъ — нашитъ учители употребяватъ този терминъ, за да изразятъ бѣгането си отъ учителството — се усилява сѣ повече и повече въ послѣднитъ години. Тя почна да се чувствува прѣди 5—6 години, когато собствено се почна и заскѣпяването на живота; и колкото повече животътъ става по-сѣжъ въ селото и въ града, толкова повече учителитъ бѣга отъ учителството. Съ туй, разбира се, общо взето, държавата не губи, защото този учител, или ще се посвети на друга чиновнишка длъжностъ, дѣто ще бѣде по-намѣсто, отколкото своя прѣдшественникъ, по-доленъ по образование, или ще се посвети на поминъченъ трудъ. Но нашитъ училища, които иматъ най-голѣма нужда отъ трѣзви и интелигентни работници, ще овдовѣятъ, или ще се изпълнятъ съ негодници. А негодниятъ учител е хиляди пѣти по-вѣденъ отъ най-лошия чиновникъ. Защото, грѣшката на единъ чиновникъ може да бѣде грѣшката на книга, грѣшката на вѣдомостъ, да се дължи кой знае на що, и да повлѣче слѣдъ себе си отговорностъ за 10, 20 или 100 хиляди лева, но грѣшката на единъ учителъ при образованието не може да се изкупи по никакъвъ начинъ: тя влѣче слѣдъ себе си бѣдѣщето на народа. (Нѣкои отъ болшинството ржкоплѣскатъ)

Когато приказваме за училища, задължителностъ, и емиграция на учители, ние трѣбва да вземемъ прѣдъ видъ днешнитъ условия — за това не ще и съмнѣние.

А ето какво е положението: нашиятъ учител прѣди 5—10 години получаваше толкова, колкото получава и сега. Въ първитъ години слѣдъ освобождението до 1895/6 г., обаче, той е получавалъ много повече. Тогава третостепенниятъ учителъ е ималъ заплата, каквато днешниятъ първостепененъ учителъ ще достигне слѣдъ 25 години, и то при едно колосално посѣпяване на живота. Но ето продуктитъ, които учителитъ може да намѣри въ село сега, каква цѣна иматъ отъ нѣколко години насамъ. Прѣзъ послѣднитъ 15 години, споредъ Дирекцията на статистиката, говеждото месо е заскѣпнало съ 56-86, овнешкото — 48-21%, агнешкото — 200%, млѣкото — 50%, маслото — 45%, сиренето — 56-41%, яйцата — 46-97%, житото — 46-87% и лещата — 71-56%. При този сѣжъ животътъ да искаме да даваме на нашия селски учителъ сѣщото възнаграждение, което той е получавалъ по-рано, това значи, дѣйствително, да обречемъ цѣло едно съсловие на мизеренъ животъ. Тѣзи неудобства ни докарватъ до сѣжни жертви: тѣ ни лишаватъ всѣки денъ отъ интелигенция, тѣ разреждатъ, ако щете, нашата интелигенция въ лицето на учителството. Напр., пакъ споредъ Дирекцията на статистиката, най-голѣма смъртностъ отъ туберкулоза даватъ учителитъ. Такъвъ списѣкъ съ правили и самитъ сдружени учители: отъ 155 починали членове на българския учителски съюзъ, 89 сѣ умрѣли отъ охтика — значи 59%, 19 — отъ разни болести, 10 — отъ тифусъ, 6 се самоубили, 6 — отъ пневмония, двама убити, 2 — отъ сърцебиене и т. н. И тѣзи жертви сѣ взети отъ хора, които не сѣ стигнали 30-годишна възраст!

Но да видимъ какъ е другадѣ. Въ Франция $\frac{1}{4}$, най-много $\frac{1}{4}$ отъ умрѣлитъ учители дължатъ своята фатална кончина на туберкулозата, а у насъ почти $\frac{3}{4}$ отъ смъртнитъ случаи се дължатъ на нея; значи, у насъ този процентъ е повече отъ двоенъ, сир. повечето отъ основнитъ учители мратъ отъ туберкулоза.

Зачекнахъ, г-да, единъ въпросъ, който самъ по себе си, бихъ казалъ, е много пакостенъ, защото днесъ-затнесъ да искаме да повдигаме въпроси, които задоволения налагатъ повече бюджетни срѣдства, това значи, до извѣстна степенъ, да се прави пакостъ. Но азъ, като повдигамъ този въпросъ, имамъ, мисля, и срѣдството, което би могло да ни помогне, безъ да прѣтоваряваме нашия бюджетъ. Азъ ще се помѣча да поразвия това срѣдство, доколкото силитъ ми позволяватъ. Бюджетътъ на Министерството на просвѣтата отъ четири години насамъ се е удвоилъ до единъ твърдъ естественъ начинъ въ своитъ два типа училища — основни и гимназиялни. Неестествеността, която можемъ да констатираме, се дължи на прогимназитъ. Демократическото правителство, въ желанието си да направи образованието по-достъпно за маситъ, създаде единъ новъ типъ училища, тъй нареченитъ прогимназии. Този типъ самъ по себе си е съществувалъ още слѣдъ освобождението, именувемъ „класни училища“. Послѣ, ние наслѣдихме тѣзи класни училища, които имаха дѣ по-малко, дѣ повече класове, като почнете отъ I до VII — пълно развитата гимназия. Но този типъ училища прѣдставляваше извѣстна трудностъ: прѣди всичко, той бѣше негоденъ за персоналъ съ висше образование, той бѣше негоденъ за персоналъ и съ срѣдно образование. Държавата бѣше въ едно недоумѣние по въпроса, какви хора да прѣдпочете тамъ: въ класни училища, кждѣто имаше само I—II класове, често пращаше вишисти, а тамъ, кждѣто имаше IV—V класове, пращаше понѣкога по необходимостъ хора съ срѣдно образование. По този начинъ се създаде една анархия въ цѣлото, бихъ казалъ, учителско съсловие. Г. Мушановъ, за да разрѣши този въпросъ, създаде прогимназиялни типъ училища, като прѣдвидъ учители съ строго опрѣдѣленъ ценъзъ; тѣзи прогимназии, споредъ закона, ще се откриватъ тамъ, кждѣто има нужда, или кждѣто

общинитѣ сѣ намѣрили здания и сѣ приготвили всички други условия за поддържането имъ. Но той забрави да каже въ закона: отдѣ ще вземе учители за този новъ типъ училища, защото — нека ми бѣде позволено — не можа да прѣдвиди развитието на тия училища. Той прѣдполагаше — въ това сѣмъ повече отъ увѣренъ — че прогимназиитѣ нѣма да бѣдатъ повече отъ двадесетина или стотина, въ които ще прѣхвърли всички безцензни учители отъ гимназиитѣ; но, тѣзи училища въ нѣколко врѣме, по една или друга причина, по единъ или другъ начинъ, успѣха да се развиятъ толкова много, че въ скоро врѣме ще съставляватъ 50% отъ всичкитѣ ни основни училища. За тѣхъ г. Мушановъ искаше учители съ висше образование, но като ги поставяше подъ извѣстни заблѣжки; а тѣзи заблѣжки имъ опрѣдѣляха по-малки заплати, защото прогимназиялното образование — тѣй изтъкваше той въ мотивитѣ си — трѣбвало да бѣде по-евтино и по-достъпно за нашия народъ. Ала понеже прогимназиитѣ се разрастнаха, и той не можеше да намѣри достатъчно количество учители съ висше образование — пѣкъ и допълнителнитѣ курсове, които създаде, едва тази година пуснаха, и то ограничено число кандидати, за учители въ прогимназиитѣ — трѣбваше да се попълнятъ и отъ учители съ срѣдно образование, додѣто въ края на крайщата се получи най-голѣмата анархия, създадена досега въ учебното дѣло. Въ прогимназиитѣ, кѣдѣто се прѣподава по-високо учение и кѣдѣто се разширява умствениятъ и образователниятъ кръгъзоръ, добитъ отъ основнитѣ училища, не трѣбва да се прѣподава отъ учители, които въ културно и образователно отношение сѣ по-долу отъ тѣзи, които стоятъ въ подолнитѣ училища. Въпрѣки това, ние имаме въ прогимназиитѣ изпѣдени юнкери, изпѣдени офицери, имаме хора, които не сѣ свършили университетъ, имаме възпитаници на разни стопански и столарски училища, свършили III класъ, които, по силата кой знае на какви обстоятелства, сѣ добрали до учителство въ този типъ училища. И на тѣзи учители е повѣрено да учатъ нашитѣ дѣца на български езикъ! И на туй отторѣ ние се чудимъ на упадѣка, който напоследѣкъ заблѣзваме въ нашата младежъ. Естествено е, г-да, че кѣдѣто азъ се чувствавамъ гостенинъ, кѣдѣто азъ се чувствавамъ, че не сѣмъ длъженъ да се посвета съ цѣлата си душа, кѣдѣто сѣмъ приелъ извѣстна работа само за да прѣкарамъ извѣстно врѣме, тамъ азъ не мога да бѣда полезенъ, тамъ азъ не мога да пазя етиката на моята профисия, тѣй като малко ще искамъ да зная за нея: азъ сѣмъ врѣменно въ туй училище, азъ нося името учителъ, безъ да искамъ да бѣда такъвъ, копроменитрамъ или не копроменитрамъ учителското звание — сѣ едно. И ако констатираме упадѣкъ въ нашето основно, прогимназиялно или класно учителство, това сѣ длъжи на тѣзи условия, които каратъ нашия учителъ да се почувствува гостенинъ на училището. Закрѣпете неговото положение, дайте му да се почувствува творецъ, осигурете неговото бѣдѣще и, като такъвъ, той нѣма да прави никакви издѣвателства надъ морала или надъ религията, каквито вие по единични случаи макаръ, искате да констатирате. Дайте тѣзи условия и тази почитъ на нашия учителъ, каквито е ималъ прѣди освобождението, погледнете го съ сѣщата болѣжка на сърцето, съ каквато го е гледалъ нашиятъ българинъ-еснафъ, прѣди да види зарѣтъ на свободата, и ние ще имаме не по-лошъ учителъ, отколкуто сме имали прѣди освобождението.

За този типъ прогимназии, понеже държи срѣдина между основното училище и гимназиитѣ, трѣбваше да се прѣдвиди персоналъ, който по положение и заплата да стои между основния и гимназиялниятъ учителъ. Но понеже липсваха хора съ цензъ, ка-

кѣто законътъ опрѣдѣля и изисква, понеже можеха всички — звани и незвани — да влизатъ въ прогимназията, министерството измисли една хитростъ — да назначава всички безцензни учители на частъ, като по този начинъ самъ изложи на поругание собствената си рожба. А тѣй като общинитѣ сѣ длъжни за всѣка прогимназия да плащатъ 900 л., а окръжниятъ съвѣтъ — 300 л., сир. 1.200 л. годишно за учителъ, министерството заблагоразсѣди да назначава волнонаемни учители съ 70 л. на частъ, което прави всичко 1.400 л. на годината. Ведно съ това то заведе опасната практика да нарежда учителския персоналъ вмѣсто на 1 септемврий, на 1 ноемврий, за да икономиса тази частъ, която се пада на държавата. И всички тѣзи икономии за смѣтка на нашитѣ дѣца.

Министъръ С. С. Бобчевъ: Това сѣ рѣдки случаи.

С. Чилингировъ: Макаръ и рѣдкостъ, прави се.

Министъръ Т. Теодоровъ: Голѣмо изключение.

С. Чилингировъ: За да се прѣмахне, г-да, това зло, азъ мисля, че ние, макаръ и да се обвихме противъ създадения типъ отъ г. Мушанова, до извѣстна степенъ трѣбва да послѣдваме поне неговата основна идея, сир. идеята да даваме по възможностъ по-голѣмо образование на нашитѣ дѣца. Неговитѣ прогимназии, макаръ и да сѣ единъ нещастенъ за врѣмето си опитъ, но сѣ опитъ, който, за всѣки случай, ни носи поука и ще ни носи такава за по-щастливо бѣдѣще. Понеже прогимназиитѣ отъ ограничено количество се развиха до 330 и нѣколко, това, естествено, трѣбва да ни наведе на мисълта, че нашиятъ народъ наново иска да се добере до по-високо образование, че той отново прѣдъявява склонностъ къмъ широката просвѣта на своитѣ дѣца. Ето защо, вмѣсто прогимназиитѣ, можемъ да се върнемъ назадъ и да възстановимъ стария типъ на 6-годишното задължително обучение за всички. И въ това отношение опитътъ на г. Мушанова, колкото и несполучливъ, ще изиграе една красива роль въ развоѣ на нашето учебно дѣло. 6-годишното задължително образование е гаранция на единъ по-широкъ умственъ кръгъзоръ за нашия бѣдѣщъ производителъ и търговецъ. То, отъ друга страна, е по-демократично, защото, ако сега нѣколко общини могатъ да иматъ една прогимназия, при него ще имаме въ всѣко село училище съ задължителенъ основенъ курсъ, равенъ почти на прогимназиялниятъ. И ако днесъ за прогимназиитѣ ни трѣбватъ повече учители, начело съ директори, защото тамъ се поддържа не класната, а прѣдметната система, ще излѣзе, че ние ще имаме една икономия отъ учителски персоналъ или, най-малко, съ сѣция този персоналъ ще имаме на повече мѣста въ България 6-годишни училища. Като вземете прѣдъ видъ, че прогимназиялнитѣ учители, въпрѣки липсата на цензъ, получаватъ и по-голѣма заплата, ще имаме тогава повече основни учители, които ще можемъ да възнаградимъ съ сѣщата заплата на прогимназиялнитѣ учители. По този начинъ, ще реализираме и едно по-голѣмо образование за всички български граждани.

Но, г-да, съ това не се свършва просвѣтната политика на едно правителство, което иска да направи повече добрини за своята родина. Дѣцата, свършили основно училище, ако ще съ 6-годишенъ задължителенъ курсъ, благодарение на особенитѣ условия, при които падатъ, като производители или ратаи, скоро забравятъ и тѣзи елементи отъ грамотностъ, които ние съ толкозъ изживения и срѣдства сме имъ дали. За да можемъ да запазимъ този минимумъ отъ образование, и, слѣдователно, тази минимална възможностъ за културно развитие на

българския гражданинът, ние тръбва да направим друго: да не изпускаме изъ ръцѣтъ си възпитаника по никой начинъ, додѣто не навърши известна възраст. А тази възраст не може да бѣде по-малка отъ 18-та година на всѣки човѣкъ. Значи, до тази възраст българскиятъ младежъ ще се смѣта за гражданинъ не на обществото, а на училището и ще се намира подъ опеката на училищната власт. По този начинъ ние ще имаме младия българинъ подъ ръката на възпитателя цѣли 18 години, додѣто постѣпи въ казармата: до 6-та или 7-та година той ще бѣде подъ ръката на семейството и отъ 7-та до 18-та години, цѣли 11 години, той ще бѣде въ наша ръка. Последното, обаче, ще постигнемъ, когато създадемъ типове на училища, каквито тогѣва г. Мушановъ въ своя законъ се помѣчи да опрѣдѣли, но които той не постави, споредъ моето разбиране, на тази почва, на която тръбваше да бѣдатъ поставени. Тѣ сж тѣй нареченитъ догълнителни или продължителни училища. Въ продължителнитъ училища, г-да, българското дѣте ще може едно, да бѣде подъ контрола на учебно-възпитателната властъ, друго, ще може да добива известно образование и трето, ще може чрезъ туй образование още въ периода на своето ученичество да принася материална полза за семейството. Тѣзи училища обикновено ги дѣлятъ на двѣ главни групи: на общо-продължителни и на занаятчийски. Общо-продължителни, това сж училищата, които тръбва да проникнатъ въ всѣки наши села, къдѣто селското дѣте въ известно опрѣдѣлено врѣме прѣзъ деня ще е задължено да добива знания отъ общъ характеръ, а занаятчийски тѣзи, къдѣто градското дѣте, вече посветено на известна професия, ще може да добива знания и сръчност по нея. Тѣзи училища спомогнаха най-много за икономическото развитие на Прусия. И когато пруска Полша съзрѣ туй и организира отъ своя страна продължителни училища, издържани съ последнитъ изживения на полския народъ, пруското правителство намѣри случай да ги унищожи и да разпространи нѣмскитъ, затуй, защото, въ нѣколко години вътрѣ, Полша, освѣнъ че възможна икономически, но се почувствува национално по-силна и по-крѣпка. Тѣзи училища играятъ главна роль затуй, защото тѣхното образование, едно че може да се свърже съ самата практика и съ изискванията на дѣйствителния животъ, и друго, защото се дава на възрастни дѣца, способни да възприематъ елементитъ на знания отъ наученъ и отъ обществень характеръ. (Чете) „Виспитѣ центрове — позволете ми да цитирамъ тѣзи нѣколко думи — на мисленето и волевата дѣйност, казва нѣмскиятъ философъ Хартманъ, се развиватъ постепенно и по-късно отъ центроветъ на усѣщането.“ Затова той различава слѣднитъ степени на душевно развитие: „Отъ 1—3 години степенъ на възприятие, аперцепция; отъ 4—6 години — степенъ на репродукция, начало на душевень животъ; отъ 7—8 години — степенъ на свободно въображение и дѣтска довърчивостъ; отъ 8—10 години — степенъ на механическа паметъ и подчинение на изправна воля; отъ 11—12 години — на стремящия се разумъ и поведение, повлияно отъ растящъ нравственъ възгледъ; отъ 13—14 години — степенъ на прѣобладающъ разумъ и постѣпки, опрѣдѣлени отъ нравствени идеи“. Значи, къмъ 13—14 година дѣтето достига до тази възраст, която го прави пригодно за всѣкакви знания. А на тази възраст, както ви е известно, нашитъ дѣца вече свършватъ основното училище и влизатъ въ живота прѣди да сж достигнали развитието, което ще ги направи годни да възприематъ и разширятъ по-послѣ добитото въ училището. Този е първиятъ, бихъ казалъ, психологически мотивъ, който налага създаването на една друга система на училища, система на продължителното образование.

Друга една причина, която налага тая система, е именно тази, че къмъ поменатата възраст дѣтето по-съзнателно може да опрѣдѣли професията, къмъ която е годно. Ние често пакти изнасилваме нашитъ дѣца, като отъ една по-ранна възраст ги даваме на тази или друга професия, или като се мѣчимъ да имъ дадемъ едно или друго образование.

Продължителнитъ училища, г-да, не сж ново нѣщо и за насъ. Ние ги имаме още при освобождението, само че развити не тѣй, както сега мѣри законътъ да ги направи. Прѣди тѣ сж съществували подъ формата на вечерни и недѣлни училища. Споредъ свѣдѣнията, които имамъ отъ епохата прѣди нашето освобождение, излиза, че тѣзи вечерни и празнични училища сж били разпространени на много мѣста изъ България и че тѣхната полза е била повече отъ голѣма. Така напр., прѣзъ 1870 г. букурешкиятъ в. „Отечество“ пише за недѣлното училище въ Търново между другото и слѣдното: (Чете) „Всѣкой празничень денъ повече отъ 200 талкива — за слушатели е думата — пълнятъ чиноветъ на взаимнитъ училища. Ревностнитъ младежи отъ читалището изпълняватъ съ изреждане учителска длъжностъ, съ една готовностъ достойна за похвала. Не можемъ видѣ вече по улицата на града празничень денъ купища бездѣлни дѣца да играятъ буйни игри, както бѣше прѣди отварянето на недѣлнитъ училища“. Прѣзъ 1873-та година Пловдивското читалище, нийшното „Иванъ Евстратиевъ Гешовъ“, е уредило всѣка сѣбота вечеръ сказки. Въ отчета на това читалище за поменатата година почетниятъ нийшенъ прѣдседател на кабинета, г. Иванъ Евстратиевъ Гешовъ пише слѣдното: (Чете) „... но ако читалището ни остана и тая година безъ читатели, то биде по-честито отъ къмъ слушатели и пр.“ Споредъ сѣщия този отчетъ, държани били 18 сказки, посѣщавани и отъ жени. Въ 1871 г. ние вече имаме и курсове, устроени специално за жени. Единъ отъ нашитъ поети прѣди освобождението, основниятъ учителъ въ с. Жеравна, Хараланъ Ангеловъ, организира съ помощта на мѣстната учителка първитъ курсове за жени. И ако ние можемъ да възблагодаримъ на нѣщо, ако ние можемъ да бѣдемъ доволни отъ нѣщо, то е отъ ролята, която тѣзи училища изиграха. Тѣ бѣха създаване не на едно министерство, не на една корпорация, а на цѣлия народъ изобщо. Еснафскитъ организации и сдружаванията жертвували сръдства за читалища и за такива училища; въ недѣлния денъ, слѣдъ Божествената литургия, се посѣщавали училищата и читалищата, къдѣто се държали сказки. На много мѣста даже гражданитъ въ контрактитъ съ учителитъ прѣдвигвали особенъ параграфъ за държане на сказки. Докъдѣ е отивалъ интересътъ на обществото къмъ образованието и то извънъ училищното образование, може да се види още отъ това, че въ Шуменъ прѣзъ 1874 г. Шуменското училищно настоятелство задължило учителя си Хараланъ Ангеловъ всѣка недѣля да съчинява по една пѣсенъ и да я пѣе съ дѣцата слѣдъ отпущъ на черква. И азъ мога смѣло да кажа, че ако бѣдѣщиятъ културень историкъ въздаде похвала нѣкому, то ще бѣде безспорно на творцитъ на тѣзи вечерни, недѣлни и празнични училища, устройвани прѣди освобождението.

Слѣдъ освобождението необходимостта отъ това образование се съзнава тоже отъ нашата централна властъ, която се старае да пооправя тѣхното откриване, но редица причини попрѣчатъ да направи нѣщо. Този въпросъ възниква наново прѣдъ централната властъ прѣзъ 1883/4 г., когато сериозно става дума за продължение на основното образование. Учебниятъ съвѣтъ прѣдлага да се продължи образованието отъ 3 на 4 години, а дѣто не може и дѣто трѣбва по необходимостъ, да се остави тригодишниятъ задължителень курсъ, да се прѣдвиди тригоди-

шенъ допълнителенъ курсъ, а тамъ, където има четиригодишенъ задължителенъ курсъ на основното образование, да се прѣдвиди двѣгодишенъ допълнителенъ. Въ закона за началното учение въ Източна-Румелия — най-първиятъ и най-добръ уредениятъ просвѣтенъ законъ, бихъ казалъ смѣло азъ — приетъ отъ Областното събрание на 4 декемврий 1880 г., за пръвъ пътъ се постановява особенъ членъ за тѣзи училища. Така напр., чл. 28 отъ този законъ гласи: (Чете) „За разпространение на началното учение може да се отварятъ и дѣтски училища за дѣца отъ 3 до 7 години и празнични или вечерни за възрастни. Устройството на такива училища ще се уреди съ особенъ правилникъ“. Слѣдъ съединението този въпросъ се подема на нова смѣтка, но нашитѣ училища вече не харосватъ, било защото държавата пое инициативата за тѣхъ, било пъкъ най-сетнѣ, защото обществото се дезинтересира до известна степенъ отъ просвѣтните въпроси.

Първите години слѣдъ освобождението носятъ съ себе си първиятъ ламтежъ къмъ лесно обогатяване, първиятъ ламтежъ къмъ добирание до сръдства, които искатъ по-малко трудъ, по-малко енергия. Слѣдъ оттеглянето на окупационните войски, на приврѣмненото правителство и на руските чиновници, у насъ става едно стихийно нахлуване въ всички държавни учрѣждения. За образование, което да повдига икономическото ниво на обществото, никой не мисли, а, напротивъ, мисли сѣ за образование, което ще гарантира по-лесно службата, образованието, което води съ себе си не развитие на интелекта, а най-обикновено умѣние да си запише името. И затуй именно опадна до известна степенъ цѣлниятъ интересъ къмъ общото образование и частно къмъ продължителното. То бѣше подето едвамъ въ 1895 г., когато се основа съюзътъ на основните учители. Ние, г-да, позволете ми тази смѣлостъ, можемъ да говоримъ каквото щемъ, можемъ да упрекваме учителитѣ и частно съюза; може той, дѣйствително, да е корпорация отъ социалисти, но този съюзъ все таки е пъленъ съ хора, които гледатъ на настоящето като на нѣщо, въ което трѣбва да се изгради здраво нашето бъдѣще. И туй учителство създаде на нова смѣтка това, което едно Министерство на просвѣщението не би могло да създаде. То организира вечерни и празнични училища, вечеринки, прѣдставления и сказки, въ които, може-би, казваше повече, отколкото трѣбова, но въ всѣки случай — азъ съмъ свѣрѣменникъ на тази дѣйностъ — даваше и елементи на грамотностъ и образование. Азъ самъ зная, съ каква любовъ ние държехме старата, напукана рѣка на българския земледѣлецъ, за да го научимъ да подпише своето име, та да не става жертва на безбожни лихвари или на хора, които биха изневѣрили неговата наивностъ. Но и туй не трая дълго. Скъпотията на живота и грижата на нашия учителъ за насѣщния хлѣбъ го накараха да се оттегли до известна степенъ, и додѣто ние отъ 1895 до 1896 г. наброявахме 1.548 вечерни и недѣлни училища въ селата и градоветѣ, отъ които 147 недѣлни, сега нѣмаме почти нищо. Много причини има за това. Учителството на-да-ли е изслѣдвало другъ въпросъ тъй детайлно, както е изслѣдвало въпроса за вечерните и празничните училища и причината за тѣхния упадъкъ. Но ако вземемъ да си послужимъ и съ мнѣния по-авторитетни, изказани отъ лица по-запознати съ въпроса, то пакъ ще дойдемъ до туй, което изтъгнахъ като главна причина — грижата на нашия учителъ за неговия всѣкъдневенъ хлѣбъ. Така напр., бургазкиятъ окръженъ училищенъ инспекторъ прѣзъ 1908 г. обяснява на Министерството на народното просвѣщение, че вечерните и недѣлните училища не вирѣятъ, защото сложилитѣ се обстоятелства и справедливата борба на народното учителство за материално подобрене, въ слѣдствие тежките условия на живота му, не му

позволяватъ да си отвлича мисълта по-далечъ отъ грижата за насѣщния хлѣбъ.

Държавата у насъ почна да харчи за продължителните училища едва прѣзъ 1907/1908 г. Прѣзъ това брѣме тя изживи 9.500 л. за издържане на прѣдвиденитѣ въ закона допълнителни курсове, тогава е имало 114 вечерни училища за мъже, 5 дневни и празнични училища за мъже и 10 недѣлни и пр. за жени, или всичко 129. Прѣподавателскиятъ персоналъ е билъ 238 души; отъ тѣхъ народни учители 223, а 13 външни лица. Курсиститѣ или посетителитѣ на тѣзи училища сж били 5.884 души. Прѣзъ 1909/1910 г. въ допълнителните курсове сж прѣподавали: 199 души, отъ които 155 учители и 44 учителки. Всѣки отъ тѣхъ е работилъ по 18 часа и 26 минути на курсъ отъ 12 ученика. Прѣзъ 1910/1911 г. имаме вече ангажирани въ тази работа 394 души, отъ които 303 учители, 77 учителки и 14 външни лица. Всѣки отъ тѣхъ е работилъ сръдно по 36 часа и 43 минути на курсъ отъ 12 ученика сръдно. Възнаграждението на всѣки прѣподавателъ за този му трудъ се пада прѣзъ 1909/1910 г. 48-86 л., а прѣзъ 1910/1911 г. — по 73-42 л.

Една грижа биха създали тѣзи училища, то е грижата за тѣхната издрѣжка. Но ако ние бихме искали бездруго да имаме продължителни училища, тѣзи училища, за които днешните педагози казватъ, че сж бъдѣщото изобщо на човѣчеството или на човѣшкия родъ, на човѣшкото образование, на човѣшката култура, то бихме могли да намѣримъ сръдства, бихме могли — нека не изглежда парадоксално туй — да ги издържимъ безъ сръдства, безъ да даваме дори известно възнаграждение на учителитѣ. За тази цѣлъ достатъчно е да продължимъ курса на основното образование отъ 4 на 6 години, което се явява повече отъ наложително, и вмѣсто опрѣделеното число седмични часове на учителъ — 30, напр. — да прѣдвидимъ 26. Освободенъ учителъ отъ четири часа, той доброволно би приелъ да ги употреби въ самата училищна сграда за просвѣтата на възрастните граждани. Нужно е само едно законодателно постановление, нужно е твърдо държане, ако искаме да видимъ повечето отъ свѣршилитѣ основно училище съ 6-годишенъ задължителенъ курсъ въ продължителното училище. Учителътъ нѣма да изгуби нито въ материално отношение, нито пъкъ ще изгуби много отъ врѣмето си, тъй като грижата му за образованието на възрастнитѣ ще бѣде за смѣтка на образованието на малкитѣ дѣца. Но туй послѣдното е едно толкова незначително съкращение при 6-годишния курсъ, че каквото и да казваме, сѣ пакъ ние ще имаме дѣца съ по-голѣмо образование, сѣ повече знание, сѣ по-голѣма ориентировка въ живота, отколкото дѣцата, които пушаме сега. Вънъ отъ туй, загубата, която бихме имали, ще се допълни, когато тия дѣца влѣзатъ въ това допълнително училище съ единъ или два часа седмично задължително учение. Тѣй би трѣбвало да бѣдатъ поставени продължителните училища, тѣй би трѣбвало собствено да се уреди и тѣхната издрѣжка, безъ да костува нѣщо на държавния бюджетъ. Значи съ икономитѣ, които ще реализираме отъ намалението не, а отъ унищожението дори на прогимназитѣ, и замѣняването имъ съ 6-годишенъ задължителенъ курсъ, съ икономитѣ, които ще имаме, ако щете, отъ ангажмента на учителитѣ да занимаватъ възрастнитѣ сръщу отстъпка на часове при работата имъ съ дѣцата, ние ще можемъ да имаме не само 6-годишни уредени основни училища, но и продължителни такива съ не по-малко отъ 3 или 4 задължителни години. Слѣдъ туй вече българското дѣте — българскиятъ юноша по-право — ще влѣзе въ казармата, дѣто може тоже до известна степенъ да навакса това, което не му е дадено въ основното или продължителното училище, въ случай че ги е миналъ, или да добие туй, което е из-

пусналъ, ако не е посъщавалъ тѣзи училища. По този начинъ ние ще имаме една верига на училищни системи, които нѣма да костуватъ абсолютно нищо на държавата и които ще спратъ до известна степенъ, ако щете, развоя на нашия бюджетъ. Тогава отъ своя страна ние бихме имали възможностъ да се замислимъ за подобрене материалното положение на този труженникъ, който ще изнесе цѣлото туй културно и образователно дѣло на своитѣ плещи; тогава чакъ ще можемъ да приказваме за оседналъ учителъ, за учителъ на дѣцата и на възрастнитѣ; тогава чакъ ще имаме право да го критикуваме, ако намѣримъ известни недостатѣци у него.

Други типове училища, г-да, които се доразвиватъ тази година и които не влизатъ вече въ областта на Министерството на народното просвѣщение, а въ тази на друго министерство, сж тѣй нареченитѣ професионални училища. Обаче, когато е дума за професионални училища, позволете ми една малка уговорка за по-добра ориентировка по въпроса. У насъ обикновено подъ професионално училище разбиратъ това училище, което готви дѣцата за дадена професия. Подъ професионално училище у насъ, обаче, разбиратъ въ сжщото врѣме и специално училище. Едно отъ двѣтѣ: или ние трѣбва да имаме два типа училища — общеобразователни, за които говорихъ по-рано, и професионални, или пъкъ трѣбва да имаме три типа: общеобразователни, специални и професионални. Днесъ-затѣмъ въ наличностъ ние имаме тѣзи три типа. Обаче въ нашето схващане на материята и въ нашитѣ разисквания ние мѣсимъ послѣднитѣ два типа и често пѣти професионалнитѣ училища сж специални за едни, а специалнитѣ сж професионални за други. Едно малко вникване въ сжщността, на тѣзи училища ще ни доведе до едно уяснение на тѣхнитѣ задачи. Специалното училище само по себе си, г-да, има за цѣлъ да подготви хора, както самото имъ име показва, за известна специалностъ, сир. хора, които да бждатъ въ състояние да играятъ ролята на ръководители на частъ отъ нашето общество, което се занимава съ тази или онази професия. Специалнитѣ училища, слѣдователно, готвятъ лица за ръководители при добиване на професия отъ страна на другитѣ; професионални училища пъкъ ще бждатъ тѣзи, които готвятъ даденъ индивидъ за самата професия въ свързка съ тази професия. Ако вземемъ туй раздѣление ще имаме слѣдующето: педагогическитѣ училища у насъ ще бждатъ специални, Военното училище ще бжде специално, техническото училище ще бжде специално, нѣкое електрическо училище ще бжде специално, защото тѣ прѣдполагатъ, прѣди всичко, ученици съ по-голѣмъ уровеньъ отъ общо образование и съ едно по-детайлно проникване въ тази специална материя, която имъ се прѣподава, и защото тѣзи ученици ще изучаватъ материята повече на теория съ огледъ къмъ практиката, отколкото на практика съ огледъ къмъ теорията. Тамъ е отличителната черта между специалното и професионалното образование. Ако е тѣй, тогава ние подъ професионални училища трѣбва да разбираме именно тѣзи послѣдни училища. Обаче такива професионални училища въ бюджетопроектитѣ, които азъ прѣгледяхъ, почти че не съзрѣхъ. Ние имаме Желѣзарско училище, имаме такива или онакива училища; въ бюджетопроекта на Министерството на търговията, промишлеността и труда и на Министерството на земледѣлнето има прѣвидени кредити, и доста поредѣчни, за развитието на тѣзи училища, но тѣзи кредити, доколкото азъ можахъ да проникна прѣзъ бюджетопроекта — нека си позволя да кажа тѣй — ще спомогнатъ по-скоро за развиване на специалнитѣ училища, отколкото на професионалнитѣ, когато ние би трѣбвало да мѣримъ тъкмо обратното: нашето дѣте, ангажирано

въ работа при баща си, или при чуждѣ човѣкъ, да бжде заставено да дохожда въ училище и тамъ чрѣзъ теорията...

Прѣдседателъ: Обръщамъ вниманието Ви, че двата часа приближаватъ.

С. Чилингировъ: ... да се добере до обяснението на практическитѣ задачи, които всѣки день му се прѣдлагатъ въ работилницата. Не направимъ ли това, ние ще имаме, г-да, и по-нататѣкъ сжщия поплакъ, сжщото недоволство отъ нашитѣ професионални училища. А имаме основание да бждемъ недоволни отъ тѣхъ. Както знаете, въ 1883 г. ние открихме първата учебна занаятчийница въ Княжево, дѣто отначало се е прѣподавало само желѣзарство. Слѣдъ петъ години — въ 1888 г. — се откриха още три отдѣла: грънчарство, тъкачество и бояджийство. Най-послѣ това училище въ 1895 г. трѣбваше да се закрие и да се открие едно желѣзарско училище въ Самоковъ, послѣ прѣмѣстено въ София и прѣименувано въ индустриално училище; второ, едно столарско, строително и мобилно училище въ Русе; трето, откри се едно грънчарско и пещарско училище въ Трънъ и, четвърто, едно бояджийско и тъкаческо училище въ Сливенъ. Обаче, полека-лека, нѣкои отъ тѣзи училища се закриха, а тѣзи, които продължаватъ и сега да пушатъ специалисти или професионалисти, даватъ собствено извънредно плачевни резултати. Така, напр., ако можемъ да се силаемъ на свидѣтелството на хора по-компетентни и непосредствено ангажирани въ известна работа, ще видимъ, че отъ всичкитѣ възпитаници, които даватъ нашитѣ професионални училища, повечето сж негодни. Така, напр., членътъ на Софийската търговска камара, стопанинътъ на фабриката „Стругъ“, Христо Каппакчиевъ констатира, какво, въпрѣки обстоятелството, че Желѣзарското училище въ София е създадено да изкарва подготвени хора за желѣзарската индустрия, досега не е дало положителни резултати. „Въ нашата фабрика, казва той, отъ 150 души работници, нѣма нито единъ, при всичко че постѣпваха съ десетки и по неподготвеностъ или сами напускаха, или бѣхмѣ принудени, даже при належаща нужда, да ги уволнимъ“. Такива сж резултатитѣ и на Столарското училище въ Русе, споредъ г. Ганча Гавриловъ. Тѣй, напр., отъ всички, които сж постѣпили при него, само единъ, казва той, билъ добъръ, а останалитѣ нечино били нищо. А отъ свършившитѣ въ Сливенъ по бояджийство ни единъ не се оказалъ годенъ за сериозна работа, безъ да практикува 2—3 години въ фабрика.

П. Петрановъ: Има и такива свършивши, които сж постѣпили на работа и успѣватъ.

С. Чилингировъ: Нѣкои, известна частъ отъ тѣхъ, безспорно, сж се посветили на труда и, може-би, сж достигнали по-голѣмъ успѣхъ, отколкото самитѣ ние очакваме или можемъ да прѣдполагаме. Обаче отъ цифритѣ, които намирамъ въ доклада до Негово Царско Височество Князь Фердинандъ по случай 20-годишния му юбилей, излиза, че до 1906 г. занаятчийскитѣ училища сж били посъщавани отъ 2.646 ученика, а сж свършили 576; значи, само една четвъртъ отъ тѣзи, които сж посъщавали, сж свършили, а повече сж напуснали, види се, за туй, защото сж нѣмалѣ смѣтка. Отъ 200 ученика свършили Княжевското занаятчийско училище, десетъ сж станали занаятчии, а останалитѣ сж се посветили на чиновническа кариера. Свършили сж въ Образцовия чифликъ, въ Садово и въ Винарското училище въ Плевенъ, до обръщането имъ въ практически училища въ 1909 г., повече отъ 1.306 младежи, отъ

които само 216 сж се посветили на частна работа, а останалите 1.090 сж станали чиновници. Нещо повече, г-да, даже ако се вземъ въ обявленията на нѣкои частни, дори и държавни специални училища, ще видимъ, че въ тѣхъ се казва изрично, какво свършилиятъ тѣзи училища могатъ да станатъ и чиновници. Азъ не мога да разбера, какъ ние ще приказваме за специално образование, за специални и за професионални училища, когато, като едно отъ примамливите условия, поставяме и възможността свършилиятъ да поематъ чиновнишко мѣсто. Ако туй образование се даваше не на дѣца взети отъ семейството и насилъ посветени въ една специалностъ, а на дѣца, които иматъ вече своя специалностъ, които по силата на своето материялно положение, или по силата на своята склонностъ сж приели известенъ занаятъ, щѣхме да имаме въ истинския смисълъ на думата професионалисти, дѣца, които ще бждатъ годни да поддржатъ и да доразвиятъ занаята, който сж възприели. Само по този начинъ, чрезъ образователния пътъ, можемъ да достигнемъ до развитието на нашето занаятчиство, което отъ денъ на денъ отпада, благодарение на невъзможността да устои на каквато и да било, дори на най-слабата чужда конкуренция. Тѣй че, бихъ желалъ да видя именно този типъ училища развити, а не специалните или земеделските, дѣто дѣтето ще работи при други условия, дѣто ще работи въ една било по-голяма, било по-малка занаятчишница или ферма, а ще отиде да прилага туй, което е научило въ бащиния си примитивенъ дюкянъ, или въ едно древно стопанство, лишено отъ най-необходимите условия за правилно развитие. Азъ бихъ желалъ да видя дѣтето на собствената бащина нива, въ бащината си занаятчишница, и само нѣколко часа прѣзъ седмицата въ училището, дѣто подъ ръководството на добри практики и теоритици ще се ориентира и ще има възможностъ да приложи придобитото още сжщия денъ на практика. Тѣй устроени тѣзи училища ще облекчатъ нашия бюджетъ, тѣзи разходни параграфи, които сж прѣдвидени, било въ бюджета на Министерството на народното просвещение, било въ бюджета на Министерството на търговията, и земеделството, било въ бюджетите на други министерства.

Но една грѣшка има, г-да, която ние всички сме правили досега, когато говоримъ за училищна политика; тя е, че ние не се спираме никакъ на частната инициатива. Ако можемъ да очакваме прогресъ въ нашето учебно дѣло, то е само когато положимъ нашите надежди за това на частната инициатива и когато ние направимъ всичко, за да подкрѣпимъ тази частна инициатива. У насъ сжществуватъ търговско-индустриални камари, земеделски сдружения и пр., и всички сж достатъчно годни, бихъ казалъ, и достатъчно готови да развиятъ една обща народополезна дѣйностъ. Защо да не ги използваме тогава?

Днесъ ние имаме редица читалища, които крѣятъ и загиватъ, защото нѣматъ възможностъ да изпишатъ едно списание. Ако тѣзи срѣдства, които харчимъ по всички направления, бихме ги турили на разположение на частната образователна инициатива, ние щѣхме да имаме и днесъ този образователенъ и поминъченъ прогресъ, каквито имаме прѣди освобождението. Еснафските и професионалните корпорации сж такава добра материя, че, струва ми се, ще направимъ грѣхъ, ако не създадемъ всички условия, за да бждатъ напълно използвани и да бждатъ турени истински въ услуга за правилния развой на нашия националенъ духъ. Но дотукъ изобщо сме се спирали, и всичко туй, бѣгло засегнато отъ мене, сме наричали училищна политика, или, по-право, образователна политика.

Но, г-да, ние изпускаме други не по-малко важни работи. Не е само училището просвѣтенъ факторъ у насъ, не е само учителятъ този, на когото трѣбва да възложимъ нашите надежди. Всички ние, въ по-голяма или по-малка степенъ, носимъ просвѣтата, носимъ културата въ тази страна и стига само да можемъ да вложимъ известна планомерностъ въ нашите постѣпки, ще се доберемъ до по-добри резултати. Книгата, която българскиятъ писател пише, тя учи и възпитава, тя повдига общия културенъ уровеньъ; книгата, която българскиятъ издател издава, носи полза. Слѣдователно, и писателятъ, и издателятъ играятъ роля на учители на българското общество. Но какво направихме ние отъ наша страна за поощрение на този факторъ — литературата? Какво направихме ние, за да повдигнемъ образователния уровеньъ на българското общество? Днесъ книгата се облага на сжщото основание — нека ми простятъ почтените господа, по-ориентирани отъ мене въ тази материя, че може да сбъркамъ — съ мито тѣй, както се облагатъ всички артикули, които могатъ да се произведатъ у насъ, и туй облагане се прѣдизвиква отъ желанието да се насърчи националното производство. Ние облагаме простата хартия за печатъ, защото у насъ има фабрика за картони!

Д. Ганчевъ: Тѣй.

С. Чилингировъ: Но питамъ, г-да, нема на картонъ може да се печати книга? И ние, които говоримъ за доброто на този народъ, защо не направимъ българската книга достъпна за българския гражданинъ? Или нравствени послѣдници има тази тежота, тази прѣчка за развой на нашата литература.

Д. Ганчевъ: Толкова повече, че ние имаме фабрика за картони, а не за печатна книга.

С. Чилингировъ: Туй казахъ и азъ.

Прѣдседателъ: Г. Чилингировъ! Обръщамъ Ви вниманието, че имате още нѣколко минути.

С. Чилингировъ: Тогава, ще свърша; доколкото ми позволяватъ силите, ще скратя. — Тѣй че, ние бихме могли да искаме и да направимъ, г-да, щото българската книга да бжде по-достъпна за българските граждани. Това ще стане, когато се улесни изобщо издаването на книги. Туй е въ дълга на Финансовото министерство до известна степенъ, въ дълга на Министерството на народното просвещение: едното ще улесни вноса на книгата, другото ще улесни самите издатели, като поощри тѣхните издания. Отъ години наредъ у насъ сж изписвани книги за училищните библиотеки, които по никой начинъ не трѣбваше да влизатъ въ училищните библиотеки; а националната ни литература е била игнорирана; отъ години наредъ ние виждаме да се съсипватъ редица издатели, редица автори и списатели, защото не сж въ състояние да дадатъ една по-евтина книга, а този, който има смѣтка да даде по-евтина книга, той и евтино качество избира. Ето защо у насъ е разпространена жълтата книга, наедно съ жълтата преса. Сериозната книга, сериозното списание или вѣстникъ, не могатъ да устоятъ, защото издаването имъ е винаги скъпо. То става още по-скъпо, като се вземе прѣдъ видъ малкия имъ тиражъ, резултатъ на ограничения кръгъ сериозни четци. Но сензационниятъ вѣстникъ ще устои, защото тази скъпотия, която иде отъ хартията и издателството, ще я прѣмахне съ сензациите, които пуца въ вѣстника и съ галенето на тѣзи чувства, които покварятъ българския гражданинъ, младъ или старъ. Брошурна литература ние нѣмаме, а имаме само сензационна литература.

Другъ въпросъ, г-да, е въпросътъ за държавнитѣ издания. Ние говоримъ за просвѣта на българския гражданинъ, за ориентировката му въ управлението на страната, а нищо не правимъ въ туй отношение. Доколкото можахъ да видя въ бюджетно-проектитѣ, никдѣ не срѣгнахъ перо, което да гарантира разпространението на българскитѣ официални издания далечъ срѣдъ обществото. Най-простиятъ законъ, най-необходимиятъ законъ, дори конституцията, г-да, у насъ има цѣна и българскиятъ гражданинъ, който иска да знае конституцията, трѣбва да даде грошъ или два, за да я има. Въ Сѣверна-Америка е въведена системата, щото всички по-важни държавни издания да се изпращатъ безплатно на разнитѣ учрѣждения, общества и частни, или да се депозиратъ въ главнитѣ културни центрове, отдѣто всѣки може да си ги получи, ако му сж необходими, безъ да плати стотинка за тѣхъ. Защото, само чрезъ знанието на всички закони и разпореджения, гражданинътъ може да бѣде безпогрѣшно ориентиранъ въ своитѣ права и задължения.

Трети въпросъ, пакъ набързо зачекнатъ, е въпросътъ за образованието въ затворитѣ. Въ бюджетно-проекта на Министерството на правосъдието азъ не видѣхъ нищо такова, което да говори, че ние замислюваме да поддържаме една образователна политика въ нашитѣ затвори. Нашиятъ затворникъ е днесъ най-окаянъ. На него днесъ гледаме тъй, както въ срѣднитѣ вѣкове, а времѣ е, струва ми се, да погледнемъ на затворника по-инакъ — не като на прѣстѣпникъ, а като на нещастникъ, защото често пжти прѣстѣпленията се дължатъ не на прѣднамѣреностъ, а на фаталностъ и даже, когато сж прѣднамѣрени, въ повечето случаи не се кривятъ дълбоко въ душата и исканията на прѣстѣпната личностъ. Нашиятъ прѣстѣпникъ седи прѣвъ всичкото времѣ въ затвора и ние не му даваме възможностъ да мърда.

Министъръ П. Абрашевъ: Г. Чилингировъ! Позволете една бѣлѣжка. Най-напрѣдъ трѣбва да дадемъ добри затвори на страната. Ние нѣмаме затвори.

С. Чилингировъ: Другъ въпросъ, г-да, който искахъ да засегна, то е въпросътъ за земледѣлското обучение въ казармата. Въ всички европейски страни е въведено това обучение; напоследѣтъкъ се въвежда въ Германия и Италия и тамъ то дава чудесни резултати; даже и въ Русия е въведено. Виждамъ едно перо въ нашия воененъ бюджетно-проектъ за обучение въ казармитѣ, но какъ става то, досега менъ не е извѣстно. На всѣки случай, трѣбва да направимъ всичко възможно, щото въ казармитѣ да се въведе една строго опрѣдѣлена образователна система. Само така ние ще можемъ да оградимъ младото българско население и да повдигнемъ неговия образователенъ уровень.

Тѣзи сж, г-да, моитѣ бѣлѣжки. Азъ ще моля вашата прошка, че ви ангажирахъ вниманието толкова дълго, за да ви занимамъ съ въпроси, които, моля-би, и безъ туй бѣха достатъчно ясни за васъ; но сѣ пакъ мисля, че не бѣше излишно да кажа и азъ моитѣ разбирания по тѣхъ дотолкова, доколкото мога да ги изложя.

Съ тѣзи кратки бѣлѣжки позволете ми, г-да, да свърша. (Ржкоплѣскане отъ болшинството)

Нѣкой отъ мнозинството: Г. прѣдседателю!

Прѣдседателъ: Нѣмате думата.

Н. Мушановъ: И безъ Васъ, ще се прѣдложки прѣкрачението на дебатитѣ.

С. Чилингировъ: Понеже говориха повече отъ 10 души, прѣдлагамъ, споредъ правилника, чрѣзърачение на дебатитѣ.

Прѣдседателъ: Ще положи на гласуване това прѣдложение, но прѣди това, давамъ петъ минути отдишъ, слѣдъ което ще иматъ думата г. г. Крашимировъ и Тончевъ.

(Слѣдъ отдишъ)

Прѣдседателъ: (Звъни) Засѣданието се продължава.

Има думата г. министъръ-прѣдседателъ.

Министъръ-прѣдседателъ И. Гешовъ: Г. г. народни прѣдставители! Тѣй като 7 ч. минава, азъ прѣдлагамъ да вдигнемъ засѣданието и слѣдното засѣдание да имаме утрѣ.

Като прѣвъ прѣдметъ на дневния редъ, да бждатъ прошенията.

Като вторъ — изборъ на комисия за провѣрка на неприкосновенитѣ запаси на армията.

Трети прѣдметъ — изборъ на депутации, която да поднесе отговора на тронната рѣчь.

Като четвърти и последенъ прѣдметъ на дневния редъ — продължение и свършване общитѣ дебати по бюджета.

Прѣдседателъ: Които приематъ това прѣдложение на г. министъръ-прѣдседателя, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Прѣди да вдигна засѣданието, съобщавамъ за свѣдѣние на г. г. народнитѣ прѣдставители, че отъ Министерството на финанситѣ е постѣпило проекторѣшение за опрощение 12.221.20 л. на експедиторската кжща И. Митлеръ & С-ие въ София, произхождащи отъ глоби, мито, общински налогъ и пр.

Отъ сжщото министерство е постѣпило проекторѣшение за одобрение указа № 29 отъ 20 октомврий 1911 г. по задрѣщението вноса на металически канели, съдържащи повече отъ 10% олово.

Тѣзи прѣдложения ще се раздадатъ на г. г. народнитѣ прѣдставители и ще се турятъ на дневенъ редъ, когато може.

Освѣтъ това, съобщавамъ, че е постѣпило едно прѣдложение за измѣнение на забѣлѣжката къмъ чл. 228 отъ закона за устройството на сѣдницата, отъ пловдивския народенъ прѣдставителъ г. Начевъ, поддрѣпено отъ 66 души народни прѣдставители.

Прѣдложението ще бѣде напечатано, раздадено на г. г. народнитѣ прѣдставители и турено своеврѣменно на дневенъ редъ.

Засѣданието се вдига.

(Вдигнато въ 7 ч. 10 м. вечерята)

Прѣдседателъ: Д-ръ С. Даневъ.

Секретари: { **В. п. Николовъ.**
С. Бурмовъ.

Началникъ на Стенографското бюро: Т. Гълъбовъ.